

Sıbyan Mektepleri ile Okul Öncesi Öğretim Programlarında Değerler Eğitimi

Values Education at Sıbyan Schools and Pre-School's Curriculum

Ebuzer Kayhan, Doktora Öğrencisi Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Programları ve Öğretimi, e.kayheen@gmail.com ORCID: 0000-0001-5926-1967

Özlem Aslan Bağcı, Öğr. Gör. Sakarya Üniversitesi Sağlık Hizmetleri MYO, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü obagci@sakarya.edu.tr ORCID: 0000-0002-8014-5140

Yavuz Erişen, Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü erisenyavuz@gmail.com ORCID: 0000-0002-3339-5155

Öz. Bu çalışmada amaç, sıbyan mektepleri ile okul öncesi öğretim programlarında değerler eğitimine nasıl yer verildiği ve buna yönelik çalışmaların neler olduğunu karşılaştırmalı olarak değerlendirip okuyucuya sunmaktır. Çalışmanın amacı kapsamında takip edilen yöntem tarihsel metottur. Bu amaç çerçevesinde çalışmada öncelikle sıbyan mekteplerinin eğitim-öğretim programlarına yönelik bir resim sunulmuştur. Daha sonra Tanzimat'la birlikte bu okulların öğretim müfredatında yer almaya başlayan ahlak dersleri ile bu derslere yönelik yazılan ahlak risalelerine yer verilmiştir. Sıbyan mekteplerinde hangi ahlaki değerlerin öğretildiğini somutlaştırmak adına yedi tane ahlak risalesi Osmanlıcadan günümüz Türkçesine transkripsiyon edilmiş ve bu risalelerde ele alınan ahlaki değerlerden bazılarına geniş bir şekilde yer verilmiştir. Diğer taraftan sıbyan mekteplerinde ahlaki değerler öğrencilere öğretilirken nasıl bir yöntem takip edildiği ve ahlaki değer öğretiminin ne zaman verilmesi gerektiğine dair bilgiler, ahlak risalelerin içerik ve biçim açısından değerlendirilmesi sırasında verilmiştir. Araştırmada ikinci olarak bugüne kadar hazırlanıp uygulanan okul öncesi öğretim programlarından hareketle Cumhuriyet'in ilanından bugüne okul öncesi öğretim programlarında değerler eğitiminin nasıl yer aldığı, değerler eğitimine yönelik ne gibi çalışmaların yapıldığı aşamalı bir şekilde verilmiştir. Bunun yanında değerler eğitiminin öğretmen eğitimi lisans programlarına nasıl yansdığı, bu yansımaların öğretmenlere ne gibi beceriler yüklediği, okul öncesi öğretmenlerin değerler eğitimini çocuklara verirken uygulamada ne gibi güçlüklerle karşılaştığı ve bu güçlükleri aşmak adına neler yapılabileceği değerlendirilmiştir. Dolayısıyla çalışma, Cumhuriyet'ten önce değerler eğitiminin nasıl verildiğini ve o dönem toplum sahasında bozulmaların önüne geçmek için hangi değerlerin ağırlık kazandığını, Cumhuriyet sonrasında bugüne okul öncesi öğretim programlarında değerler eğitiminin nasıl yer aldığını karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koyarak bugüne bir ışık tutmaktadır. Araştırmanın sonuçlarına göre sıbyan mekteplerinde yoğun bir değer aktarımının olduğu, okul öncesi öğretim programlarında ise ilk zamanlarda değer eğitimine yer verişmediği, sonraki programlarda sınırlı sayıda değer verildiği görülmüştür. Bunun yanında sıbyan mekteplerinde kaçınılması gereken davranışlara da yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Değerler eğitimi, sıbyan mektepleri, okul öncesi öğretim programları, kök değerler

Abstract: This study aims to address values education at Sıbyan schools and pre-school departments and to provide a comprehensive and comparative assessment to the reader after looking at the related works. The methodology, within the context of article aim, is historical method. The main method here is document review. In this regard, we started the study by giving insights about the education and training programs of Sıbyan schools. Then, the moral classes and the leaflets about them have been examined which started to be included at the syllabus of these schools along with Tanzimat Reform Era in the Ottoman Empire. In order to figure out which moral values are taught at Sıbyan schools, we have transcribed seven moral leaflets from Ottoman Turkish to modern Turkish and some of the moral values obtained from these booklets were extensively scanned at this study. On the other hand, the information about the methods used at Sıbyan schools while teaching them and about when it is the best time to give moral values to the students was presented when we assessed the content and forms of these moral booklets. Secondly, with reference to pre-school education programs which prepared and applied until

today, we gradually studied how the values education appeared at pre-school education since the proclamation of the Turkish republic and what kind of works conducted regarding values education. Besides that, we evaluated how values education affected teacher education graduate programs, what kind of skills the teachers at these programs gained through values education effects and in practice what problems do the teachers face whilst teaching the values and what to do to overcome these difficulties. Therefore, this study tries to shed a light on today, through comparatively investigating how values education given before the Turkish Republic, which values came into prominence to prevent the social deterioration at those times and how values education took part at preschool programs since the Republic. According to the results of the study, it is observed that there is an intense value transfer in sibyan schools and in the early times, pre-school education programs are not included in the value education and in the following programs a limited number of values are given. Besides, behaviors that should be avoided in sibyan schools were also included.

Keywords: Values education, sibyan schools, pre-school curriculum, root values

SUMMARY

Introduction

Moral values teach individuals how to behave themselves and how to act in a society. With their different names as moral values before the Republic, national values after it and the foundational values or root values have always become an important part of education. Yet, there was not any specific class related to moral values until Tanzimat times at Ottoman education institutions. That is why there had been no particular moral classes at education programs of Sibyan schools until Tanzimat. However remarkable education reforms started with Tanzimat and putting specific moral classes into the programs of Sibyan schools were one of these reforms. In order to reduce the deprivation of moral values at Sibyan education, to raise loyal people to the state and the nation and to abolish national and moral collapse official state organisations encouraged writing moral books and publishing them. Following these moral values, books which are as basic as to be understood by Sibyan education students were started to be written.

After looking at the pre-school programs of the first years of Republic periods (before and after), it is possible to indicate that there were almost not any values education classes in the programs nor as a goal neither a class. The first serious attempt regarding values education taken in 2010 and this followed by the values education program in 2013. Today, the eight root values, which were included in all education programs by the Turkish Ministry of National Education, are also valid for the pre-school education program. However, as much as having changes and make innovations in values education, serious and qualified studies should also be performed for the teachers who are the operators of values education programs. No matter how well an education program is structured if the practitioners do not have the required qualifications and skills this program will not be more than a trivia. Therefore, this study aims to address values education at Sibyan schools and pre-school departments, to provide a comprehensive and comparative assessment to the reader after looking at the related works and to also demonstrate the reflections of these values in teacher training.

Methodology

The main method at this study is historical method or documental history in another saying. It is the methodology which is used to investigate the happenings and facts occurred in past or that is used to examine the relationship of a problem with past. Therefore, this method is examining the history through a critical perspective and analysing, synthesizing and reporting it in order to

look for the facts and produce information (Kaplan, 1998). To select the documents for this study convenience sampling method has been applied. Based on this sampling, after carefully analysing the literature review, we listed the moral values books which covered at Sibyan schools within the context of values education. Consequently, we accessed seven books written for Sibyan schools from Tanzimat until the Turkish Republic. Because these books were in Ottoman Turkish we translated them to the modern Turkish language. The data regarding the pre-school values education has been obtained from the training programs that applied from Republic times till today.

Results and Discussion

The research results suggest that there is a notable value transfer in the moral booklets written for Sibyan schools. However, we also came across many concepts which should be taken into consideration in today's education programs and many others which should be avoided. Some of the moral values at Sibyan schools are: adherence, loyalty, faithfulness, satisfaction, friendship, cleanliness, generosity, helping others, keeping body health, propriety, respect, friendship rights, chastity and patriotism. Some behaviour that the pupils should avoid listed as: telling lie, bandy about, hypocrisy, gossiping, wasting, selfishness, jealousy, mischief, deceit, shamelessness, theft, whispering, insulting, hatred, hurriedness and stinginess. Therefore, values education at Sibyan schools were divided into what should be done and what should be avoided. This seems to encourage the pupil for the better and make them avoid the malignancy. The criterion for the bad and good behaviour is the feedback they will be getting from the society they live in. If the society approves the behaviour it is a good one, if does not it is not. Furthermore, obedience is an important value among the moral values taught at Sibyan schools. Yet, in terms of values education, the pre-school departments seem to be weaker than Sibyan schools and that the pre-school programs limit it with few gains. Thus, it is possible to state that values education is degraded to acquisition at pre-school programs. There are eight root values in today's pre-school programs linked to the Turkish Ministry of National Education: justice, friendship, honesty, self-management, patience, respect, love, responsibility, patriotism and helpfulness.

Acknowledging the importance of pre-school education in terms of both personal and cultural development, the values education should be planned very carefully with no gaps. The programs and innovations about values education are crucial but the teacher who will be teaching them should also be well-educated. Studies show that teachers have difficulty in teaching values because of different reasons, the values education issue is on shaky ground at pre-school context and that they are not knowledgeable enough. For this reason, the teacher education programs should be reviewed and current teachers should be able to gain new requirements for a better values education. Although some courses opened for these requirements at pre-school departments at bachelor degree, it is not enough at its own. A practical values education course should be opened which will benefit the teachers. Furthermore, teachers who are teaching at these programs should be supported through sufficient in-service training. Hereby it will be possible to achieve the goal of having a qualified values education.

GİRİŞ

Sıbyan Mektepleri Öğretim Programları ve Ahlaki Değerler

Osmanlı eğitim sisteminin ilk basamağını oluşturan sıbyan mekteplerinin kuruluşu çok eskilere dayanmaktadır. İslam'ın ilk dönemlerinde açılan ilköğretim düzeyindeki bu okullar için "küttab" "mektep" ifadeleri kullanılırken Osmanlı klasik dönemi vakfiyelerinde "Darûl-Talim, Mektep, Mektephâne, Muallimhâne, Darûl-ilm, Taşmektep" gibi isimlerin kullanıldığı kaynaklarda ifade belirtilmektedir (Akyüz, 2015; Bilim, 1984, s.1-2; Koçer, 1970, s.7-9; Unat, 1964, 6-9). Bu okullar şehir ve kasabaların her mahallesinde buldukları için Mahalle Mektebi ve buralarda 4-5 yaşında küçük çocukların eğitim görmesi nedeniyle de Sıbyan Mektebi adı verilmiştir. Bu mektepler, genellikle mahalle camii veya mescitlerinin yanına padişahlar, valide sultanlar, devlet adamları, halktan zengin insanlar tarafından yaptırılmaktaydı (Unat, 1964, s.6). Sıbyan mekteplerinin kuruluşunda ve yapımında devletin herhangi bir müdahalesi bulunmamaktaydı. Sıbyan mektepleri, mektebin kurucuları veya onları temsil eden kişilerin oluşturdukları vakıflar tarafından idare edilmekteydi. Dolayısıyla bu eğitim kurumlarının giderleri vakıflar, varlıklı kişiler veya halk tarafından karşılanırdı (Akyüz, 2015, s.88).

İslam'ın her yönüyle hâkim olduğu Osmanlı klasik dönemi eğitim kurumlarının müfredatlarında ahlâkla ilgili ayrı bir ders yer almamaktadır. Bu durum ilgili dönemin bütün eğitim kurumları için geçerlidir. Bunun nedeni; İslamiyet'in güzel ahlâklı olmayı, büyüklere saygılı olmayı, insanlara kötülük yapmamayı, hırsızlık yapmamayı, yalan söylememeyi aşılmasıdır. İslam dininin bu emir ve tavsiyeleri, doğrudan güzel ahlâklı bir neslin yetişmesini amaçlamaktadır. Bundan dolayı Osmanlı klasik dönemi sıbyan mekteplerinin ders programlarında da müstakil bir ahlâk dersine yer verilmemiştir. Kaynaklara bakıldığında bu mekteplerin kuruluş amacının temelinde Kur'an-ı Kerim'i yanlışsız okumak ve temel ilmihal bilgilerini edinmek vardı. Ayrıca bu okullarda çocuklara Kuran'ın okunuşu ile birlikte basit düzeyde Tecvit, Arapça, Fıkıh ve güzel yazı öğretilmekte, dini ve ahlâki öğütler veren dersler okutulmaktaydı (Akyüz, 2015, s.89; Unat, 1964, s.7; Bilim, 1984, s.2; Koçer, 1970, s.8). Sıbyan mekteplerinde belli ve standart bir müfredat olmadığı için şehir, kasaba veya yöreye göre bu okullar arasında müfredat bakımından ufak tefek değişiklikler görülmektedir. Bu okullar sivil olduğu için hemen herkes yukarıda zikredilen temel derslere bağlı olarak istediği kitap ve bilgiyi okutmaktaydı. Bu gelenek Tanzimat'a kadar devam etmiştir. Bu bilgiler ışığında, sıbyan mekteplerinin müfredatında Tanzimat dönemine kadar müstakil bir ahlâk dersinin yer almadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Zira bu eğitim kurumunun ders programına bakıldığında eğitimin temel hedefinin basit düzeyde temel dini bilgileri ve Kuran-ı Kerim'i öğretmek olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, ahlâk eğitiminin dini ilimler içerisinde verildiğini göstermektedir (Yazıbaşı, 2014, s.16). Müfredatında müstakil bir ahlak dersi olmamasına rağmen sıbyan mekteplerin en büyük özelliği, öğrencilerin birbirilerine karşı sevgi ve büyüklerine karşı saygı değerleriyle yetiştirmiş olmasıdır (Bilim, 1984, s.3-4).

Eğitimde modernleşme hareketlerinin yoğunlaştığı Tanzimat Dönemi ve sonrasına kadar sıbyan mekteplerinin standart olmayan müfredatına bakıldığında çocukların kişiliğinin oluşumunda İslamî değerler merkeze alınmakta olduğu görülmektedir. Çocuklara büyüklere saygı, aileye, topluma ve millete daha yararlı olmanın yolları edep veya ahlâk kavramları adı altında öğretilmekteydi. Ahlaki bilgiler genel olarak ilmihâl bilgileriyle birlikte verilmiş ve ilmihâl derslerinde okutulan metinlerin ahlâki konulardan seçilmesine özen gösterilmiştir (Ağırakça, 2013, s.29). II. Mahmut ve Tanzimat döneminde sıbyan mektepleri üzerine bazı teşebbüslere girişilmiş ve bunun sonucu olarak birçok ahlak risalesi kaleme alınmıştır.

Tanzimat'la birlikte ahlak kitaplarındaki artışın temelinde Batı'dan zararlı düşüncelerin gelmesi ve İslami tarzdan uzaklaşılması tehdidi yatmaktadır. Zira o dönemin ahlakçıların söylemleri de bunu doğrulamaktadır. Okulların ve müfredatların yenilenmesi de bunun sonucudur. Hazinesinin küçülmesine rağmen okullaşmanın her geçen gün artması, eğitime ne kadar önem verildiğinin ve Batı'dan gelen tehditlerin ne kadar ciddiye alındığının açık bir göstergesidir. Zira Osmanlı devlet ricali okul sayesinde öğrencileri İslami ahlak anlayışına göre yetiştirmeyi amaçlamıştır (Kaya, 2013, s.34-43).

19. yüzyıla kadar Osmanlı devletinde vakıflara bağlı olarak faaliyet gösteren sıbyan mekteplerinin idaresine devlet idaresi karışmadığından mektep programları çok fazla bir değişiklik göstermemiştir. Bundan dolayıdır ki sıbyan mektepleri ile ilgili ilk düzenleme çalışmaları II. Mahmut'un 1824 tarihli ferman ile yapılmıştır. Buna göre herkesin çocuklarını mutlaka mektebe göndermesi ve çocukların okula devam etmeleri tembihlenmiştir. Bu ferman, ilköğretimde okuma ve yazmaya, temel bilgileri edinmeye vurgu yapan bir düzenlemedir. Ferman niteliğinde yayımlanan bu belgede ahlak dersine isim olarak yer verilmemiştir. Dolayısıyla ahlaki konular yine din dersleri içerisinde verilmeye devam edilmiştir. 1838 yılında II. Mahmut önderliğinde kurulan Meclis-i Umur-i Nafia mektepleri iki kısma ayırmış ve ikinci kısımda ahlak risalelerinin okutulmasını öngörmüştür (Ağırakça, 2013, s.30-32). Sultan II. Mahmut ile başlayan ve Abdülmecit tarafından devam edilen eğitimde reform hareketleri 1846 yılında kurulan Meclis-i Maarif-i Umumiye tarafından 1847 yılında çıkarılan "EtfâlinTâlim ve Terbiyelerini Ne Vechile İcra Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair SıbyanMekâtibi Hocaları Efendiler İ'ta Olunacak Tâlimat" ile devam etmiştir (Akyüz, 1994, s.1-35). Talimatnâme (1847)'de ahlâk eğitimi konusunda ayrıntılı bilgiye yer verildiği görülmektedir. Sıbyan mektepleri ile iptidai mekteplerde nasıl bir ahlâk eğitimi yapılacağı açık bir şekilde ifade edilmiştir. Ahlâk risaleleri taş levhalara yazdırılarak öğretilmesi gerekliliği vurgulanmıştır (Ağırakça, 2013, s.36). Yine çocukların küçük yaşta güzel davranışların adını bilmelerinin yararlı olacağı, büyüdükçe insanlık ve insana yakışan davranışları öğrenebilmeleri için Meclis-i Maârif-i Umûmiye tarafından sağlanacak ahlak risaleleriyle yapılacağı vurgulanmaktadır. Dinen ve aklen övülen güzel davranışlara ve yasaklanan kötü davranışlara ilişkin Türkçe kısa ve güzel Ahlâk risalelerinin okutulmaya başlanmasının uygun olacağı ve hocaların bu risalelerden ödevler vereceği ifade edilmektedir. Sıbyan mekteplerinin eğitim süresinin dört yıl olduğu, okula başlama yaşının kızlar için altı, erkekler için yedi olduğu anlaşılmaktadır. Okutulacak dersler ise: Elifbâ, Kur'an-ı Kerim, Tecvit, ilmiyhâl, harekeli Türkçe muhtasar "ahlâk-ı memdûha" risaleleri şeklinde sıralanmaktadır. Ayrıca bu talimatnâme (1847)'de ahlâk eğitimine küçük yaştan başlanmasına ve çocuklara iyi ve kötü davranışların isimlerinin öğretilmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir (Akyüz, 1994, s.1-35; Bilim, 1984, s.37). Bu durum, ahlâki eğitim-öğretim ve yöntemi için bir başlangıç olmuştur. Zira daha önceden ahlak adında bir ders olmamasına karşın ahlak eğitimi vardı. Bu talimatname sayesinde ahlak adında ders ve kitaplarla bir başlangıç yapılmıştır.

Devlet erkânı tarafından sıbyan mekteplerinin ders programlarındaki yapılan bu iyileştirme çalışmalarını bazı araştırmacılar, Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi (1869)'nin yayınlanmasına kadar eğitimde kararsızlık ve bocalama devri olarak değerlendirilmektedir (Berker, 1945, s.66). Nizamnâme (1869)'de mekteplerde okutulacak ahlâk ders kitaplarıyla ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Kitaplar mümkün olduğunca sade bir dille yazılarak, öğrencileri ahlaki davranışa özendirici olmasına dikkat edilecek ve mutlaka vatan sevgisini aşılacak nitelikte olmalıdır. Yazılacak ahlâk risalelerine vazife ahlâkının hâkim olduğu görülmektedir. Bu kitaplarla bireyin dinine, kendisine, kendisi dışındaki bireylere ve hayvanlara karşı görevlerinin öğretilmesinin temele alındığı söylenebilir (Takvim-i Vekayi, 1217, s.2). Nizamname'de Elifba, Ahlak Risalesi, Coğrafya, Osmanlı Tarihi, Türkçe Kuralları vb. derslere yer verilmiştir (Bilim, 1984, s.41-43).

II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde sıbyan mekteplerinin ahlak eğitimi önceki dönemin devamı niteliğinde olmakla birlikte vatan sevgisi, devlete ve padişaha bağlılık vb. konular ahlak risalelerinde yer almıştır. Dönemin getirmiş olduğu sosyal, siyasal ve ekonomik koşullar neticesinde sıbyan mekteplerinin ahlaki eğitim anlayışının temelinde dini ahlakın yanında devletin birliğini, bütünlüğünü ve devamını sağlayacak toplumsal ahlaki edinmiş bireyler yetiştirmek vardır (Zengin, 2003, s.47). Devletin birliğini ve bütünlüğünü sağlamanın bir yolu da dinine, milletine, vatanına ve temel ahlaki değerlere sahip bireyleri yetiştirmektir. Sultan II. Abdülhamit bu tip vatandaşı yetiştirmek için eğitime ve dolayısıyla okullaşmaya önem vermiştir. Temel amacı öğretim yapmak ve iyi davranış kazandırmak olan okulların bu temel amaçlarının gerçekleştirilmesinde ana etken siyasal güçtür. Siyasal güç, müfredat programlarından okullarda okutulacak ders kitaplarına kadar her şeyi kendi politikası çerçevesinde belirler ve buna göre vatandaşı eğitir (Yazıbaşı, 2014, s.25). Dolayısıyla müfredat

programı ile ders kitapları siyasal gücün yetiştirmek istediği birey tipi için önemli birer araçtır. Çünkü okullar ve dolayısıyla ders kitapları bireyin sosyalleşmesinde ve vatanına, milletine ve devletine bağlı bireyler yetiştirmesinde önemli bir görevi yerine getirmektedir (Doğan, 1994, s.164). Nitekim II. Abdülhamit dönemi sıbyan mekteplerinin ders programlarına bakıldığında İlmihal, Kur'anı Kerim ve Ahlak derslerinin ağırlıklı olarak yer aldığı görülmektedir.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte eğitimin teşkilatlanması ve Batılılaşmanın her alanda kendini hissettirmesi okulların ders programları ile ders kitaplarının içeriğini etkilemiştir (Yazıbaşı, 2014, s.115). II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı için siyasi olduğu kadar eğitim açısından da çalkantılı bir dönem olarak bilinmektedir. Sosyal, siyasal, ekonomik ve ahlaki sıkıntılar sonucu ülkenin içine girdiği buhrandan kurtarmak için aydınlar çareler aramaya başlamışlardır. Bu dönemde ahlaki anlayışta milli değerlerin ön planda olduğu görülmektedir. Ahlak kitaplarına malumat-ı medeniye ve vataniye konuları ilave edilmiş ve dini ahlakın yanında toplumsal ahlak yer edinmeye başlamıştır. Bu dönemde iyi veya kötünün ölçüsü, eylemin sonucuna göre toplumun tepkisi olmuştur. Ahlaki davranışların öğretilmesinde en etkili yöntem, bilinen örnekler ve hikayeler olmuştur (Ağırakça, 2013, s.283). Ayrıca bu dönemde eğitimde milliliğe vurgu yapılmış, bu durum ahlâk derslerinin farklı bir isim ve içerik ile ders programlarında yer almasına neden olmuştur. 1908'den sonra hazırlanmış olan ders programlarında ahlâk dersleri "Mâlumat-ı Ahlâkiye" adıyla yer almaya başlamış ve içerik olarak da ahlâk konularının yanında vatandaşlık bilgilerine de yer verilmiştir. II. Meşrutiyet ahlâk risalelerinin, ders programlarına konuluş amaçlarına bakıldığında, bu derslerin sadece ahlâki konularla sınırlı kalmadığı görülmektedir. Bununla birlikte bireyin kendisine, devletine, milletine ve bütün insanlara karşı görevlerine de yer verilmektedir. Dolayısıyla ahlâk derslerinin, kişinin çağın gerektirdiği bilgileri içeren bir ders formatına dönüştüğü söylenebilir (Yazıbaşı, 2014, s.150).

Netice itibarıyla başlangıcından Tanzimat'a kadar geçen sürede sıbyan mekteplerinin müfredat programları köy, kasaba ve şehre göre az da olsa farklılık gösterse de ortak bir gayeye hizmet ettiği söylenebilir. Temel gayesi temel dini bilgiler ve ahlak terbiyesi olan bu mekteplerde ahlak dersi, müstakil bir ders olmaktan öte çoğunlukla okuma yazma öğretiminde ahlak risalesi okuma, okunan metinleri yazmaya çalışma şeklinde ilmihal dersleri içerisinde verilmiştir. Kur'an ve tecvit öğretiminin yanı sıra ahlak eğitim ve öğretiminin de ihmal edilmediği söylenebilir. Tanzimat'la birlikte hız kazanan eğitimde reform hareketleri sıbyan mekteplerinin ders programlarına da bir değişikliği beraberinde getirmiştir. Dönemin sosyal hayatı göz önünde bulundurularak bu okulların müfredatına müstakil bir ders olarak ahlak dersi yer almaya başlamıştır. Çocukların küçük yaşta ahlaki davranışları kazanmaları gayesiyle ahlak risalelerinin levhalara yazdırılarak öğrenilmesi 1847 yılındaki Talimatname ile karara bağlanmıştır (Ağırakça, 2013, s.41). II. Meşrutiyet'le birlikte dönemin sosyal, siyasal ve ekonomik şartlarından dolayı kitap ve dergilerde yeni ahlaki kavramlar yer almaya başladığı görülmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışmada takip edilen yöntem; tarihsel metot veya başka bir ifadeyle dokümanter tarih çalışmasıdır. Tarihsel yöntem, geçmişte meydana gelmiş olay ve olguların araştırılmasında yahut bir problemin geçmişle olan ilişkisinin incelenmesinde kullanılan yöntemdir. Bu yöntem; gerçeği bulmak başka bir deyişle bilgi üretmek için geçmişin sorgulayıcı bir gözle incelenmesi, analiz, sentez ve rapor edilmesi sürecidir. Tarihsel araştırma, ne idi? sorusuna cevap aramaya yöneliktir (Kaptan, 1998). Tarihi araştırmalarda kullanılacak verilere temel oluşturacak malzeme, genelde dokümanlar veya belgelerdir. Araştırma veya çalışmanın niteliğine göre belgeler; geçmişteki olguların bıraktığı resim, film, ses ve resim kayıtlı bantlar, araç-gereç, bina, heykel vb. kalıntılar olduğu gibi bu olgular hakkında sonradan yazılmış ve çizilmiş her türlü mektup, rapor, kitap, ansiklopedi, resmî ve özel yazı ve istatistikler, tutanak gibi kayıtlar da birer belge olabilir (Arıkan, 2000). Çalışmaya alınacak dokümanların oluşturulmasında diğer bir deyişle örneklemin belirlenmesinde uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Uygun örnekleme yöntemi, araştırmacının kolayca ulaşabileceği bir örneklemeden verileri toplamasıdır (Büyüköztürk, 2016). Bu örnekleme yöntemi kapsamında başta İSAM Kütüphanesi olmak üzere birçok kütüphanenin tarama kataloğundan hareketle 1839-1915 yılları arasında sıbyan

mektepleri için değerler eğitimine yönelik ahlak risalelerin basım tarihlerine göre bir listesi çıkarıldı. Literatür taraması sonucu Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet'e kadar sıbyan mektepleri için birçok ahlak risalesinin yazıldığı görülmüştür. Basım yılları dikkate alınarak araştırma için yedi tane ahlak risalesi seçilmiştir. Seçilen bu eserler, eski harfli basma kitaplar olduğu için araştırmacılar tarafından transkripsiyonları yapılarak Latin alfabesine çevrilmiştir. Eserin değerlendirilmesinde ve tanıtılmasında genel olarak risalede hangi değerlerin nasıl ele alındığı ve değerlerin öğretilmesinde ne gibi yöntem veya tekniklerin takip edildiğini veren içeriğe dair bilgiler verilmiştir. Okul öncesi eğitim programlarında değerler eğitimine dair veriler ise Cumhuriyet'ten bugüne kadar uygulanan öğretim programlarından elde edilmiştir. Sıbyan mektepleri ile okul öncesi öğretim programlarından elde edilen veriler karşılaştırmalı bir şekilde sonuç ve değerlendirme bölümünde verilmiştir.

BULGULAR

Sıbyan Mektepleri İçin Yazılan Kitaplarda Değerler Eğitimi

Tanzimat'la birlikte eğitimde başlanan reform hareketleri özellikle ilköğretimde hız kazanmış ve buna yönelik hem eğitim düzenlemeleri yapılmış hem de kitaplar kaleme alınmıştır. Sıbyan mektepleri de yapılan bu faaliyetlerden nasibini almıştır. Osmanlı eğitim hayatında önemli bir yere sahip olan aydınlar, devlet erkânı öncülüğünde sıbyan mektepleri için birçok ahlak risalesi yazmışlardır. Bu eserler incelendiğinde genel olarak 35-60 sayfa arasında bir hacme sahip olduğu görülmektedir. Sıbyan mekteplerine yönelik kaleme alınan ahlak risalelerinden bazıları aşağıda verilmiştir. Bu çalışmada, eserler basım yayım yılına göre eski basımdan yeni basımlara doğru sıralı bir şekilde incelenmiştir. Eserlerin yanındaki parantezde okuyucunun anlaması için eserin hem hicri hem de miladi basım yılı verilmiştir.

Risale-i Ahlak (Sadık Rıfat Paşa, *Risale-i Ahlak*, İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane Matbaası,1263/184, 40)

II. Mahmut öncülüğünde ilköğretim düzeyinde başlayan yenileşme hareketleri, rüştîyelerin kaynağı olan sıbyan mekteplerinin de yenilenmesini gündeme getirmiştir. Bunun için çalışmalara başlanmıştır. Bu çalışmalardan biri de bütün sıbyan mekteplerinde okutulmak üzere ahlak kitaplarının yazılması ve müfredatta yer almasıdır. İlköğretimde maddi ve manevi değer kaybını azaltmak, devlete ve milletine sadakatle bağlı bireyler yetiştirmek, milli ve ahlaki değer çöküşünü ortadan kaldırmak için devlet erkânı ahlak kitaplarının yazımı ve basımını teşvik etmiştir. Bunun için ahlaki değerleri ilköğretim çağındaki çocukların anlayabileceği basit bir dille ahlak kitapları yazılmıştır. Ahlaka dair kaleme alınan ilk kitap Sultan Abdülmecid Han'ın isteğiyle Sadık Rıfat Paşa (1807-1857) tarafından hazırlanan Risâle-i Ahlâk adlı eserdir. Bu kitap; muhtevası, üslubu ve getirdiği diğer yenilikler bakımından hayli önemlidir. Kitap, büyük ihtimalle hem mahalle ve sıbyan hem de yeni açılan iptidai okullarda okutulmak üzere devlet eliyle hazırlanmış ilk ders kitabı olma özelliğini de taşımaktadır (Gündüz, 2014, s.60).

Çocuğa baba nasihati şeklinde yazılan eserin giriş kısmında ahlaki değerleri öğrenmenin öneminden bahsedilir. İnsanın hayvanlardan farkı akli ve fikriyle iyi ve kötüyü ayırması ve bunu düşünmesidir. İnsanlığın gelişimi ancak güzel huylulukla başka bir deyişle güzel ahlakla meydana gelir. Çocuk siyah ve beyazı fark ettiği vakit iyi ve kötüyü de fark etmeye başlar. Bundan dolayı terbiyeye diğer bir ifadeyle ahlak eğitimine küçük yaşta başlanmalıdır. Zira çocuk büyüdükten sonra iyi ahlak sahibi yapmak çok güçtür. Kişi gençliğini ve çocukluğunu iyi şeyler öğrenmeye vermelidir. Bundan dolayı zamanını beyhude geçirmemelidir. Çünkü çocukluğunu ve sonraki yıllarını iyi geçiren kişi daima itibar görürken bunun aksini yapanlar daima hakir görülür. Kötü huy edinmiş, yanlış yola sapmış çocuklara hatta büyüklere bile iyi ve kötüyü öğretmek çok elzemedir (Rıfat, 1847, s.9).

Bu girişten sonra eserde ahlaki esaslar, uyulması ve kaçınılması gerekli davranışlar, kötü veya iyi alışkanlıklar, temizlik, başkalarının haklarına saygı, iyilik, anne-baba ve öğretmene itaat gibi güzel ahlaka dair nasihatlere yer verilmiştir. Ele alınan bütün konular dini esaslarla ilişkilendirilmiştir. Örneğin; büyüklere ve öğretmene saygı bahsinde bu insanlara saygısızlık edenlerin hem dünyada hem de ahirette mutlu olmayacakları belirtilmiştir. Diğer taraftan bütün

konuların sosyal hayatta saygın bir yer edinmenin ve aklın gereği olduğu ifade edilerek akıl ile din arasında bir bağlantı kurulmuştur (Rıfat, 1847, s.19).

Yazar iyi ve kötü huylardan bahsederken bunları sebep ve sonuçlarıyla birlikte verir. İyi huylu olmayı toplumda itibar sahibi saygın biri olmayla ilişkilendirir. Davranışın dini hükmünden ziyade aklen iyi ya da kötü olanın dinen de aynı olduğu mesajını vermeye çalışır. Örneğin; yalandan bahsederken yalanan toplum içerisinde kişinin itibarını zedeleyen kötü bir alışkanlık olduğunu söyler. “Dince ve akılca bundan kaçınmak gerekir” diyerek daha çok bireysel ve toplumsal sonuçları üzerinde durur (Rıfat, 1847, s.11). Ziyankârlık, bencillik, kıskançlık, hilekârlık, arsızlık gibi kötü huyları anlatırken neden bunlardan kaçınmak gerektiğini daha çok toplum içinde itibar kaybetme yönünden ele alarak ifade etmiştir. Ahlaki değerlere toplumsal itibar veya fayda-zarar bir bakış açısıyla yaklaşan yazar, bunun yanında doğru davranışın hangisi olduğunu söyleyerek pedagojik bir yaklaşım sergilemiştir. Hırsızlık konusunu anlatırken bu fiilin neden olduğu sonuçları belirtir. Bu suçu işleyenlerin ceza kanunu gereğince cezalandırılacağını ifade eder (Rıfat, 1847).

Netice olarak ahlaki kavramlar önce teorik olarak açıklanmış sonra bunların neden sonuçları verilmiştir. Risalede sahip olunması ve kaçınılması gereken değerler, özellikle hem dinen hem de aklen açıklanmakta ve bu konuda halkın nazarına dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla kitabın en önemli vasfı, ahlaki kavramları açıklarken akıl ve din birlikteliğini savunmasıdır. İyi huyları edinmiş bireyler hem bu dünyada hem de ahirette madden ve manen muvaffak olacakları, kötü huylara sahip kişiler ise iki dünyada da muvaffak olamayacakları anlatılmıştır.

Risale-i Ahlak (Mehmet Cevdet Efendi, *Risale-i Ahlak*, İstanbul: Mühendis Oğlu Ohanes Matbaası, 1286/1869, 40)

Tanzimat Dönemi’nde sıbyan mektepleri için kaleme alınan ikinci eser ise Mehmet Cevdet Efendi tarafından kaleme alınan Risale-i Ahlak (1286/1869) adlı eserdir. Eser sıbyan mektepliler için baba nasihatı niteliğinde hazırlanmıştır. Yazar eserin ilk sayfalarında çocukların rahat okumaları için heceleme yöntemi kullanarak harfleri harekelendirmiştir. Yazara göre insanın hayvanlardan farkı akıl sahibi olması, düşünmesi ve düşündüğünü söyleyebilmesidir. Dolayısıyla insan akli sayesinde iyi ile kötüyü ayırt edebilmektedir. Ağaç yaşken eğilir düsturundan hareketle çocuklara güzel huyları kazandırmanın en verimli ve kolay dönemi çocukluk çağıdır. Ahlaki değerler eğitiminin erken yaşlarda yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Yazara göre güzel ahlaka sahip çocuklar toplum tarafından sevilip daima itibar göreceğini, kötü ahlaki edinen çocuğun ise yerileceğini belirtir. Ahlaki davranışın sonucu toplum tarafından kabul görülmesiyle ölçülmektedir. Bundan dolayı yazarın toplumsal bir ahlak anlayışını temele aldığı söylenebilir.

Yazar, eserini şu başlıklar altında toplamıştır: ibadet, ilim, riayet, yalan, söz taşıma, iki yüzlülük, giybet, ziyankârlık, bencillik, haset, haylazlık, hilekârlık, arsızlık ve maskaralık, kötü dil, hırsızlık, ağız gevşekliği, tahkir, garaz ve kin ve nefsanîyet, sadakat, vefakârlık, riayetkârlık, kanaat, iyi arkadaşlık, acele etmek, temizlik, cömertlik, hasislik, yardım ve şefkat, cimrilik, beden sağlığını korumak, dost ve arkadaşlık, edep ve hürmet, dostluk hukuku, iffet ve hamiyet, dostluk hukukuna riayet.

Eserde kötü davranışlardan sakınıp iyi davranışlarda bulunmak dinen ve aklen farz olduğu belirtilmiştir. İyi veya kötü huylar edinmenin getireceği sonuçlar gösterilmiş, kazanılması yahut kaçınılması gerekli olan hal ve hareketler nedenleriyle birlikte verilmiştir. Örneğin; ilim tahsil etmek her yerde sahibine hürmet ettirir, cehalet ise daima yüz kızartıcıdır. Yine yalan konusunda buna müptela olanın çoğu zaman rezil rüsva olacağı ve halk nazarında namus ve itibarının kalmayacağı ifade edilir (Cevdet, 1869).

Eserde iyi ve kötü huylar veya davranışlar hem dini hem de akli olarak değerlendirilir. Dolayısıyla eserde; ahlaki değerler verilirken sadece dini temelli olarak verilmemiş, aynı zamanda akıl esaslı bir yöntem izlenerek bireyin iyi ve kötü davranışın ne olduğunun kavraması konusunda akıyla muhakeme etmesi vurgulanmıştır. Yalan söylemek, hırsızlık yapmak konularında bunların çok kötü huy olduğunu ve dolayısıyla bunlardan dinen ve aklen uzak durmak gerektiği söylenir. Yazar ahlaki kavramları verirken önce ilgili kavramın tanımını belirtmekte, sonra olumlu ve olumsuz yönden değerlendirmesini yapmaktadır. Örneğin; kanaat

ve haset konularında önce tanımları yapılmakta, sonra bunların sonuçları verilmektedir (Cevdet, 1869, s.13).

Netice olarak yazar; güzel ahlak sahibi kişilerin saadete ulaşacağını ve kurtuluşa ereceğini, kötü ahlaklı kimsenin ise herkes yanında hakir görüleceğini ifade edilerek ahlaki değerleri hem dinen hem de toplum nazarıyla değerlendirmektedir. Ahlaki değerler neden ve sonuçlarıyla birlikte verilerek, çocukların bu değerleri kazanıp davranış olarak sergilediklerinde ne gibi sonuçlarla karşılaşacaklarını ve toplum nazarında nasıl bir statülerinin olacaklarını görmeleri sağlanmıştır. İyi ve kötü davranışın sonuçları hem dini hem de akli olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, eseri klasik ahlak kitaplarından ayrıldığını göstermektedir.

Müzeki's-Sıbyan (Ali Haydar Efendi, *Müzeki's-Sıbyan*, İstanbul: Feraizci Zade Matbaası, 1306/1888, 34)

Ali Haydar Efendi tarafından 1888 yılında kaleme alınan eser sıbyan mekteplerinde okutulmak üzere yazılmış ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler ahlak, itikat ve ibadettir. Birinci bölümü oluşturan ahlak kısmında ilk olarak bilenle bilmeyenin aynı olamayacağı ve bilmenin kişiye sayısız yararları olacağı anlatılmaktadır. Bilen kimsenin toplum nazırında daima saygın olduğu, her işte başarı gösterdiği, işinde kimseye muhtaç olmayacağı, meramını güzel ifade ettiği, dolayısıyla insanı hayvandan ayıran temel özelliklerin bunlar olduğu belirtilir. Buna karşın bilgisiz kişinin itibar görmediği ve daima vaktini heba ettiği vurgulanmıştır. Bunun için her zaman okumaya, yazmaya ve öğrenmeye çalışılması gerektiği belirtilmiştir. Çünkü bilen insan topluma faydalı olurken bilmeyen kişi faydasız olur.

Eserde iyi ve güzel davranışlar başlıklar halinde verilmeyip düz yazı halinde arka arkaya yazılmıştır. Bunlardan güzel davranışlar; iyilik etmek, kanaatkâr olmak, bilgilenmek, yardım etmek, iyi huylu kimselerle takılmak, temizlik, cömert, riayet etmek, saygılı olmak, tevazu, edep ve hürmet; kötü davranışlar, yalan söylemek, bencillik, laf taşımak, haset, hile yapmak, kötü söz söylemek, hırsızlık, cimrilik, israf etmek, ziyankârlıktır.

Daha önceki iki eserde olduğu gibi bu eserde de ahlaki değerler neden ve sonuçlarıyla birlikte verilmiştir. Örneğin; yalanın en kötü huy olduğu ve buna alışan kişinin gün gelir hem malından hem de canından olacağı, zira insanlar onun sözlerine itibar etmeyeceği söylenir. Buna karşın doğru söyleyen kimse halk nazarında daima itibar görür ve toplum tarafından emin kişi olarak bilinir. Eserdeki iyi ve kötü davranışların sonuçları hem dünyevi hem de uhrevi olarak değerlendirilmiştir. Yani ahlaki davranışların sonuçları ağırlıklı olarak toplum yargılarına ve dini yargılara göre değerlendirilmiştir. Örneğin, hırsızlık yapan kişinin hem bu dünyada hem ebedi dünyada ceza göreceği vurgulanmıştır. Hırsızlığın azı çoğu olmaz denilerek bu kötü huydan katiyen kaçınılması gerektiği belirtilmiştir (Haydar, 1888).

Esere ele alınan kavramların açıklanmasına bakıldığında İslam ahlakının hâkim olduğu görülmektedir. Bunun en büyük göstergesi eserde ahlaki değerlerden sonra ibadet ve itikat konuları uzun uzun anlatılmış olmasıdır. Ahlaki değerler dini ve toplumsal temelli bir bakış açısıyla açıklanmıştır. İyi ve kötü davranışlar neden-sonuç bağlamında verilerek çocukların davranışı sergilediklerinde ne gibi sonuçlarla karşılaşacakları verilmeye çalışılmıştır. Birey sergileyeceği davranışın sonucu olumlu ise davranışı tekrar edecek; davranışın sonucu olumsuz ise bir daha o davranışı sergilemeyecektir. Böylece bireylerin ne gibi ahlaki davranışları kazanmaları gerektiği örneklerle açıklanmıştır.

Menafiu's-Sıbyan (Mehmet Hilmi, *Menafiu's-Sıbyan*, İstanbul: Karabet Matbaası, 1307/1890, 30)

Mehmet Hilmi tarafından 1890 yılında kaleme alınan eserin giriş kısmında, iyi ahlaka sahip bireylerin bu dünyada her zaman iyi şeylerle karşılaşacağı; kötü ahlaka sahip olanların ise her taraftan ceza göreceği ifade edildikten sonra eserde güzel huyluların nail oldukları saadete, kötü huyluların başına gelen fenalıklara dair hikâyelere yer verilmiştir. Çocukların görevi güzel huylulardan hisse almak, ebeveynine ve hocasına ve diğer büyüklerin hayırlı dualarını almak, kötü huylulardan uzak durmak olup bütün bunlar çocuklar için öncelikli bir görevdir. Eser, iki bölümden oluşmaktadır. Eserin ilk bölümü ibadet, itikat, anne-baba, ilim öğrenmek, okul gibi

kavramlar üzerinedir. İkinci bölümde ise ahlaki değerlere ayrılmıştır. Burada ilk olarak insanların alışkanlık ve mizaçlarına ahlak denilmektedir. Daha sonra insanların tabiatları ikiye ayrılmıştır: iyi ve kötü ahlak. İyi ahlakın herkesin yanında kişiye saygı getireceği ve her iki dünyada da mutluluk vereceği belirtilmiştir. Buna karşın kötü ahlakın ise kişiyi insanların yanında daima rezil ettiği ifade edilmiştir (Hilmi, 1890). Ahlaki değerler verilirken öncelikle iyi ve toplum tarafından kabul gören değerler verilmiştir. Daha sonra kötü davranışı temsil eden kavramlara yer verilmiştir. Eserin sonunda bazı nasihatlere de yer verildiği görülmektedir.

Bu eseri diğer ahlaki eserlerden ayıran taraf, ahlaki kavramların anlaşılması için çocukların anlayabileceği örnek olay veya hikâyelerle kavramları anlaşılır kılmasıdır. Her kavram öncelikle teorik olarak açıklanmış, daha sonra konuyla ilgili örnek olay verilmiştir. Temizlik güzel ahlakın belirtilerindedir. Bunun için kişi giysisini ve kullandığı eşyayı temiz tutmalıdır. Bununla ilgili örnek bir olay anlatılmış. Olayda bir düğüne davet edilen öğretmenin, yanında sadece temiz giyimli öğrencileri götürmesi ve üstü başı kirli öğrencileri götürmemesi anlatılmıştır. Düğüne giden çocukların çok eğlenip okula dönmüşlerdir. Düğüne gidemeyen öğrenciler bunları işitince temizliklerine dikkat etmedikleri için çok pişman olmuşlardır. Demek ki temizliğine dikkat etmeyen öğrenciler birçok güzellikten mahrum kalmaktadır. Temizlik küçük büyük herkese dinen ve aklen lazımdır (Hilmi, 1890, s.17).

Eserde ele alınan kavramlar hem dini hem de akli olarak ele alınmıştır. Bu durum, davranışın sonucunun iyi mi yoksa kötü mü yönünde bir değerlendirmede bulunurken sadece dini temele almadığının açık bir göstergesidir. Dolayısıyla çocuk, yaptığı davranışın sonuçlarını salt bir ahlaki kaideden ziyade kendi muhakeme süzgecinden geçirmek suretiyle değerlendirmektedir. İyinin temel ölçütü, davranışın toplum nazarında kabul görmesi olmakla birlikte bazı yerlerde dini kabule de atıf yapıldığını görmek mümkündür.

Oku Yahut Yeni Risale-i Ahlak ve Vezaif-i Etfal (Ali Nazima, *Oku Yeni Risale-i Ahlak ve Vezaif-i Etfal*, İstanbul: Kasbar Matbaası, 1308/1890, 144)

Ali Nazima tarafından 1890 yılında kaleme alınan bu eserin büyük bir bölümü hem rika hem de matbu yazıyla yazılmıştır. Bununla çocukların ahlaki değerler yanında okuma ve yazma öğrenmesi amaçlanmış olduğu düşünülebilir. Eserin yazılış amacı ilk sayfada belirtilmiş olup bunun, küçük çocuklara kendilerinde var olan iyi veya kötü huyları göstermek, davranışların sonuçlarını zihinlerine yerleştirmek ve faydalı örnekler vermek amacıyla yazıldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında çocuklara hem kitap hem de mektup yazısını birlikte okuyabilmelerini sağlamak amaçlanmıştır. Eser 110 başlıktan oluşmaktadır. Her başlık, kahramanı çocuk olan bir örnek bir hikâyeye üzerinden anlatılmıştır. Başlıklar olumlu-olumsuz olmak üzere iki şekilde ele alınmış. Örneğin; uslu çocuk, uslu olmayan çocuk, tembel çocuk, tembel olmayan çocuk, itaatli çocuk, itaatsiz çocuk, anne-babasını seven çocuk, anne-babasını sevmeyen çocuk vb (Nazima, 1890).

Eserde belli bir konu sıralaması yoktur. Konular ağırlıklı olarak aile ve mektepte sahip olunması ve kaçınılması gereken huy ve davranışlar şeklinde verilmiştir. Diğer ahlak kitaplarında yer almayan birkaç başlık bu kitapta yer almaktadır. Bu başlıklar da hayvanlara iyi davranmak, diğer bir deyişle saygı göstermek şeklindedir. Eserin sonunda okulla ilgili (ödül, ceza, teneffüs, bahçe, sınıf, takdir, izinsizlik, ödül dağıtımı, aferin kartı vb) birkaç başlığa yer verilmiş. Yine eserin sonunda “Büyük bir çocuk olursam” ve “Büyük bir kız olursam” adlı iki başlığa yer verilmiş ki bunlar önemlidir. Buradaki iki başlık, ahlak eğitimi alan çocukların ileriki yıllarına dair kendi yapacaklarından bahsedilmektedir. Örneğin; büyük çocuk olursam artık mektebe gitmeye ihtiyacım kalmaz ve ihtiyarladıkları vakit anne-babamı iyice beslemek için çalışırım, iyi bir makinist olmak isterim. Haftalık aldığımda kız kardeşime ve anneme pandispanya alırım. Kahve ve gazino gibi yerlere gitmem. Çünkü bu çirkin bir şeydir. Arkadaşlarımla güzel geçinir ve iyi bir çocuk olurum (Nazima, 1890, s.131) şeklinde örnekler yer almaktadır.

Ali Nazima çocukların güzel ahlak sahibi birer birey olmalarını sağlamak adına onlara farklı huylara sahip çocuklardan örnekler vermiştir. Ahlaki değerlerin ve davranışların çocuğun zihninde somutlaşması adına her kavramı örnek bir olay veya hikâyeye üzerinden anlatarak çocukta kalıcılığı sağlamaya çalışmıştır. Bu eseri diğer eserlerden ayrılan en önemli yönü

anlatımda herhangi bir dini referansın kullanılmamış olunmasıdır. Yine eserde her konu karşılıklı bir konuşma havası içinde verilmiştir. Diğer eserlerde davranışın sonuçlarına hem aklen hem de dinen bir referans işe koşulurken bu eserde sadece akıl işe koşulmuştur. Davranışların sonuçlarını toplumsal kabul veya ret ve akıl açısından ele almıştır. Dolayısıyla bir davranışın veya bir tutumun iyi kabul edilmesi, toplum nazarında kabul görmesiyle eş değerdedir. Bu durum toplumsal bir ahlak anlayışını göstermektedir. Yine davranışın sonucu topluma bir fayda getirmesi ve bunun sonucunda toplum tarafından ilgili davranışın teşvik edilmesi faydacı bir ahlaki anlayışı göstermektedir.

Rehnümayı Ahlak (Rehnümayı Ahlak, Matbaa-ı Amire, 1315/ 1897, 24)

Kim tarafından yazıldığı belli olmayan bu eserin kasabadaki sıbyan ve iptidai mektepler için yazılmış olduğu eserin kapak sayfasındaki nottan anlaşılmaktadır. Eserin giriş kısmında insanın diğer canlılardan farkının; aklını kullanması, fikir yürütmesi ve düşündüğünü söylemesi olarak belirtilmiştir. Kâmil bir insan olmanın ancak güzel ahlakla mümkün olduğu, güzel ahlakın da çocukluk döneminde daha çabuk kazanıldığı belirtilir. Bundan dolayı ahlak eğitiminin çocuklar için başlangıç yaşı siyah ile beyazın ayırt edildiği zaman kabul edilmiş ve ağaç yaş iken eğilir atasözüne istinaden çocuk küçükken eğitilmelidir denilmiştir. Zira çocuk büyüdükten sonra eğitmek ve kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmak çok zordur. Toplum içinde iyi ve güzel olarak anılmak, topluma faydalı birer birey olmak için ahlak eğitimi çok gereklidir. Dolayısıyla güzel ahlak sahibi olmanın gerekçesi toplumdaki saygıyla ilişkilendirilir.

Eserde ahlaki konu başlıkları herhangi bir gruplamaya tabi tutulmadan karışık bir şekilde verilmiştir. Bunlar: ibadet, ilim, riayet, yalan, söz taşımak, ikiyüzlülük, gıybet, ziyankârlık, bencillik, haset, haylazlık, hilekârlık, arsızlık ve maskaralık, kötü sözlülük, hırsızlık, ağız gevşekliği, tahkir, garaz ve kin, sadakat, vefakârlık, riayetkârlık, kanaat, iyi arkadaş, acele, temizlik, cömertlik, cimrilik, yardım ve şefkat, beden sağlığı, ülfet ve ünsiyet (dostluk ve arkadaşlık), edep ve hürmet, kardeşlik hukuku, iffet ve hamiyet, dostluk hukukuna bağlılıktır.

Yazar, esas konulara geçmeden önce muallimlere önemli bir hatırlatmada bulunur. Buna göre muallim dersi soru ve cevaplarla pekiştirmeli, öğrencilerden gelen cevaplara göre anlaşılmayan kısımlar tekrarlanmalı ve hatalar düzeltilerek diğer konulara geçilmelidir. Eserde öncelikle iyi veya kötü ahlaki temsil eden kavramların teorik tanımları yapılmış ve örneklerle somutlaştırılmıştır. Daha sonra bu kavramlar, nedenleriyle birlikte açıklanmaktadır. Dolayısıyla eserin tamamında sebep-sonuç ilişkisi gözetilerek konuların anlaşılır olması sağlanmıştır. Ahlaki değerlerin kişiye olan faydasında toplumsal itibar kazanma üzerinde sıklıkla durulmaktadır. Bu durum, davranışın iyi olarak nitelendirilmesi için öncelikle toplum nazarında kabul görmesiyle eş değerde olduğunu göstermektedir. Çünkü güzel ahlak kişiyi toplumda saygın bir yere koyarken kötü ahlak kişiyi toplum gözünde rezil eder ve itibarsızlaştırır. Bunun yanında iyi ahlakın kişiye ahirette de kazançlar sağlayacağı belirtilir. Buradan çıkan sonuç, güzel davranışların hem bu dünyada hem de öbür dünyada bir karşılığının olacağını göstermektedir.

Konu başlıklarının anlatımında ahlaki davranışların hükmünün, dinen ve aklen aynı olduğu mesajı verilir. Örneğin; yalan söylemek pek kötü bir huy olduğundan dince ve akılca bundan sakınmak gerekir. Yalanla dünyada pek çok fenalıkların meydana gelmiştir. Bunun için çocuklar, dilini yalandan daima sakınmalıdır. Bu örnekte olduğu gibi diğer ahlaki kavramların açıklanmasında da akıl ve din temelli bir yol izlenmiştir. Kaçınılması gereken davranışlardan bahsedilirken doğru davranışın ne olduğu da söylenmektedir. Böylece çocuk, kötü huy ve davranışlardan sakınırken iyinin ne olduğunu öğrenmiş olmaktadır. Örneğin; haylazlık konusu anlatılırken boş vaktin faydasız oyunlarla geçirilmeyip her türlü ilim ve marifeti tahsile çalışmalıdır, sözleriyle iyi ve kötü davranışlar birlikte verilmiştir (Rehnümayı Ahlak, 1890, s.6-9).

Çocuklara Ahlak Dersleri (Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracan, Çocuklara Ahlak Dersleri, Şems Matbaası, 1332/1916, 64)

II. Meşrutiyet döneminde Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracan tarafından ele alınan eserde otuz beş tane ana başlık ve yüz yirmi beş tane alt başlık mevcuttur. İlk konu aile sevgisidir. Aile

sevgisi, kişinin içinde doğup büyüdüğü ev mekânıyla verilmiştir. Mektep başlığı altında kitap sevgisi, sınıf arkadaşlarıyla dost olmanın önemi ve hocalara saygı hürmet etmenin gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Daha sonra iyi ve kötü huylar sıralanmış ve bunların doğurduğu sonuçlar örnek bir hikâyeye üzerinden anlatılmıştır. İyi ve kötü huylar sebep ve sonuçlarıyla birlikte verilmiştir.

Genel itibariyle eserde ele alınan konular şunlardır: aile, mektep, çalışkanlık, tembellik, doğru sözlülük, yalancılık, açık sözlülük, kibir ve tevazu, nezaket, boşboğazlık, zevzeklik, hoşnutsuzluk, intizam, ihmalkârlık, temizlik, zulüm, merhametsizlik, riyakârlık, iki yüzlülük, iftira, sarhoşluk, hata, sabır ve tahammül, aldatmak, aldanmak, nimetlere şükür, hakkaniyet, meram, hırsızlık, vazife, kin ve intikam vb. şeklindedir.

Ahlaki kavramlar açıklandıktan sonra ilgili kavram bir hikâyeye ilişkilendirilerek verilmiştir. Arkadaşlık konusunda mektepte iyi arkadaş edinmenin önemi üzerinde durulmakta, kötü arkadaş edinmenin kötü sonuçları verilmektedir. Yazar zıt huyları- çalışkanlık-tembellik gibi- birlikte vermeye çalışmıştır. Konular ağırlıklı olarak çocuk kahramanlar yoluyla örnek bir hikâyeye üzerinden verilerek çocukların soyut kavramaları anlamaları sağlanmaya çalışıldığı söylenebilir. Bazı kavramların anlaşılması için hikâyelerde hayvan kahramanları "karga-tilki" gibi kullanılmıştır. Eserde iyi ve kötü huylar, diğer eserlerde olduğu gibi sonuçları itibariyle toplumsal kabul ve retlere göre değerlendirilmiştir (Çığıraçan, 1916).

Eserde ilk konunun aile sevgisi olarak seçilmesi son derece önemlidir. Çocuk yakınlarına karşı saygı ve sevgiyi gösterdiği müddetçe başkalarına da saygı ve sevgi gösterir. Aile sevgisinden sonra okul sevgisi dolayısıyla öğretmenlerine hürmet ve arkadaşlarıyla iyi geçinmek, bunun açık bir göstergesidir. Bu iki konunun öncelikle ve arka arkaya verilmesi çocukların ahlaki değerleri benimsemesinde önemli bir yaklaşımdır. Değerlerin anlaşılması adına örnek bir hikâyeye üzerinden kavramların verilmesi ve bu hikâyelerin bazılarında hayvan kahramanlarının kullanılması, yazarın pedagojik bir yaklaşımı benimsediğini ve çocukların zihinsel gelişimini dikkate aldığını göstermektedir. Her bir ahlaki değer, neden ve sonuçlarıyla verilerek çocukların bunlar üzerinden düşünmeleri sağlanmıştır. Davranışların sonuçlarının iyi olup olmadığı, diğer eserlerde olduğu gibi toplum nazarında kabul görmesiyle ilişkilendirilmiştir. Toplumun geneli tarafından davranış benimsemiyorsa o davranış iyi değildir ve terk edilmelidir.

Ahlak Risalelerinde Ele Alınan Bazı Değerler

Sıbyan mektepleri için kaleme alınan ahlak risalelerinde birçok ahlaki davranış önce teorik olarak verilmiş, sonra örnek olay veya hikâyeye üzerinden somutlaştırılmıştır. Böyle bir yöntemin takip edilmesinin temelinde o yaştaki çocukların ahlaki kavramlar değerler gibi soyut kavramları anlamalarını kolaylaştırmak ve zihinlerde yer almasını sağlamaktır. Bunun yanında kaçınılması ve yapılmaması istenen birçok davranışa da aynı şekilde yer verilmiştir. Bu başlık altında öncelikle yapılması istenen ahlaki davranışlar daha sonra ise kaçınılması gereken olumsuz davranışlardan bazıları verilmiştir.

Yapılması İstenen Ahlaki Davranışlar

Riayet (Saygı): Bu, insanın iyi huylarındandır. İnsanın yaş ve ilim, hüner bakımından kendinden büyük olanlara saygılı olmasıdır. Kendisinden bilgi, yaş ve hüner bakımından aşağıda olanlara da hakaret etmemek ve herkesin hakkına riayet etmektir. Herkese iyilikte bulunmak ve iyi isim bırakmak gerekir. Herkesin itibar, ikbal ve rahatını istemelidir (Rıfat, 1847, s.19). Eserlerin hepsinde anne-baba, hoca ve büyüklere riayet etmenin gerekliliği vurgulanarak bunun mutluluk, bahtiyarlık alameti olduğu belirtilmiştir. Birey nefsi arzularına uyup riayet etmediği zamaniki dünyada da güzelliklerden mahrum kalacaktır. Özellikle hocaya riayet son derece önemli olup anne-babaya olan riayetten daha üstün olduğu vurgulanmıştır. Saygı kavramının yanında çocuk, kendinden yaşça ve itibarca büyük olanların yanına girdiğinde nasıl davranması ve konuşması gerektiği belirtilmiştir. Örneğin; büyüklere yanına varıldığında önünü iliklemek, onlardan önce söze başlamamak, gereğinden fazla konuşmamak, cevap verirken evet veya hayır efendim demek, sen yerine siz demek, ben yerine bendeniz demek gibi. Bu davranışları gösteren kişinin edep ve terbiyeli dolayısıyla iyi ahlaklı olduğu söylenmektedir (Hilmi, 1890, s.12).

Sadakat (Doğruluk) ve Sebat (Devamlılık): Sadakat yani doğruluk kişinin sözünde, özünde ve işinde daima doğru olmasıdır (Rıfat, 1847, s.18). Kişinin kendisine verilen iş veya eşyayı kendi malı gibi koruyup saklamak, her işte dürüst olmak ve yalan söylememekle ilgili örnek olay verilmiş. Örnek olayda bir efendi, hizmetçisi vasıtasıyla yakın bir dostuna bir hediye yollar. Arkadaşı da buna karşılık bir hediye (bir sepet portakal) ile bir mektup yollar. Hizmetçi yolda portakallardan bazılarını yer. İşin aslını mektupta okuyan efendi, hizmetçiyi çağırır, olan biteni söylettirir. Fakat görür ki hizmetçisi yaptığı iş sırasında dürüst olmadığını anlayan efendi, hizmetçiyi işten kovar. Bu hikâyeden alınacak dersin, kişinin dürüst olmadığında insanların yanında itibarının kalmayacağı yönündedir. Dolayısıyla kişi işinde, sözünde ve davranışında daima doğruluğu düstur etmelidir (Hilmi, 1890, s.20).

Süreklilik yani sebat etmek güzel ahlakın belirtisidir. Bunun için her işte hatta eğitimde bile sürekliliğin önemine vurgu yapan bir örnek olay verilmiş. İki oğlu olan bir adam, oğullarının sanat öğrenip kendilerini idare etmeleri için bir ustanın yanına verir. Küçük çocuk işine devam ederken büyük çocuk işinde sebat etmez ikide bir iş değiştirir. Beş yıl sonra küçük oğlan iyi bir usta olurken büyüğü sefalet içinde kalır. Çünkü hiçbir işte devamlılık göstermemiştir. Eğitim de böyledir. Dolayısıyla çocuklar küçüklüklerinde mektebi terk etmemeli. Çünkü terk etmeyen kişiler mutlaka büyük güzelliklere nail olur ve sefalet yüzü görmezler (Hilmi, 1890, s.18).

İyi Arkadaş: İyi arkadaşlarla vakit geçirmek iyi ahlakın belirtisidir. Çocuklar küçüklüklerinde itibaren iyi insanlarla görüşmeli, kötü insanlardan uzaklaşmalıdır. Çünkü iyi arkadaşlarla birlikte olan iyiliğe, kötü arkadaşlarla birlikte olan kötülüğe alışır. Bu güzel hareket ile çocuklar daima güzel durumlarla karşılaşır ve herkesin yanında saygınlıkları artar. Zira kişi, arkadaşı ne ise odur. Dünya nice nice büyük kötülükler vardır ki bunlar fena huylu kimselerle birliktelikten ileri gelmiştir. Dolayısıyla mektepte veya iş ortamında daima kötü ve uygunsuz adamlarla görüşmekten kaçınmak, iyi ve bilgili arkadaşlarla dost olmak lazımdır. Çünkü kişi, daima görüşüp yakın olduklarının huyunu alarak davranışlarda bulunur. Burada verilmek istenen ana mesaj, rol model alınacak arkadaş veya kişilerin iyi ahlak sahibi olması gerektiğidir. Bu durumda anne-baba ve öğretmenlere büyük bir görev düşmektedir (Hilmi, 1890, s.21; Haydar, 1888).

Temizlik: Temizlik, dince ve akılcı itibar edilecek bir davranıştır ve her türlü kirden, pislikten temizlenmek lazımdır. Temizlik güzel huyluluğun göstergesidir. Temizlik kişiyi hastalıktan kurtaran, toplum içinde saygınlık kazandıran güzel bir huydur (Rıfat, 1847, s.22). Bunun için kişi giysisini ve kullandığı eşyayı temiz tutmalıdır. Bununla ilgili verilen örnek olayda bir düğüne davet edilen öğretmenin, yanında sadece temiz giyimli öğrencileri götürmesi ve üstü başı kirli öğrencileri götürmemesi anlatılmıştır. Düğüne giden çocukların çok eğlenip okula dönmüşlerdir. Düğüne gidemeyen öğrenciler bunları iştince temizliklerine dikkat etmedikleri için çok pişman olmuşlardır. Demek ki temizliğine dikkat etmeyen öğrenciler birçok güzellikten mahrum kalmaktadır. Temizliğin küçük-büyük herkese dinen ve aklen lazım olduğu vurgulanmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken durum, doğru davranışın anlaşılması için çocukların yaşlarına uygun bir örnek üzerinden bu değer kazandırılmaya çalışılmasıdır. Örnek olayda pedagojik bir yaklaşımın benimsendiği söylenebilir (Hilmi, 1890, s.21).

Yardım ve Cömertlik: Başkalarına yardım etmek, acıyıp merhamet etmek güzel ahlaktır. Örneğin; bir adamın güç bir işi varsa ve o da yardım talep ederse ona eliyle, diliyle ve parasıyla velhasıl mümkün olabildiği mertebe yardım etmek dince ve akılcı iyi şeydir. Zira zamanı geldiğinde kişinin kendisine de yardım edenler olacaktır. Burada yazarın faydacı bir ahlaki anlayışını benimsediğini söylemek mümkündür. Bunun yanında bu davranışın dinen ve aklen bir temele oturtması, yazarın mutlak bir ahlak anlayışı yerine akıl ve din çerçevesinde ahlaki değeri değerlendirerek vermeye çalıştığını göstermektedir. Cömertlik ise iyi huyların en güzeli, kendine ve halka yarayan ahlakî güzelliklerin en üstünüdür. Kişi cömertliği küçük yaşta öğrenir. Bundan dolayı bu huy küçük yaşta edinilmelidir. Küçük yaşlarda öğrenilen veya benimsenen davranışlar kolay kolay unutulmadığından ahlaki değerlerin küçük yaşta öğrenilmesine vurgu yapılması gayet yerinde bir yaklaşım olduğunu söylenebilir. Cömertlik çok zengin veya çok malı olmakla değil, elindekini paylaşmakla olur. Yazarın burada çocuklara göre cömertliğin ancak zengin olmakla yapılabilecek bir davranış olduğu genel bir kanısını değiştirmeye çalıştığı söylenebilir. Çünkü çocuklara göre cömert olmak zengin olmakla ilişkilidir (Rıfat, 1847, s.23).

Vefakârlık ve Dostluk: Vaat edip üzerine aldığı vazifeyi yapmak anlamına gelen vefakârlık, insan olmanın güzel bir işaretidir. Kişi akraba, dost ve arkadaşını unutmuyup elinden geldiği kadar onlara yardım etmelidir. Bunu yapan bireyler her yerde daima mutlu ve saygın bir konumdadırlar. Dolayısıyla bu güzel davranışı küçük yaşta edinmeli ve hayatının her safhasında göstermelidir. Bunun yanında insan hemcinsleriyle daima dost olup onları incitici veya kalp kırıcı sözlerden kaçınmalıdır. Yine güler yüzlü ve tatlı dilli olunmalıdır. Bir şey konuşurken surat asmamalı, başa kakar gibi konuşmamalıdır. Dostla konuşurken ne çok hızlı ne de çok ağır konuşmalıdır. Hülâsa konuşurken ölçülü bir üslup benimsenmeli, birilerini sırf güldüreyim diye maskaralık etmemelidir (Cevdet, 1869, s.20).

Kaçınılması Gereken Davranışlar

Alay Etmek: Dalga geçmek yahut alay etmek kötü ahlakın belirtisidir. Bununla ilgili olarak engelli bir çocukla dalga geçen birinin başına gelenler örnek olayla anlatılmış. Olayda mektepteki arkadaşlarıyla dalga geçen bir çocuğun, bir gün engelli bir çocuğa çok kırıcı sözler söylemesi ve sonrasında iki gözünü kaybetmesi anlatılmaktadır. Çocukların ötekiyle, berikiyle dalga geçilmenin sonunda kişinin zararlı çıktığı ve bu huydan uzak durulması gerektiği mesajı verilir. Allah böyle dalga geçenlere eninde sonunda bir ceza vereceği belirtilir. Örnek olayın mektepli bir çocuk üzerinden verilmesi çocukların dikkatini çekmeye yönelik bir eğitimsel bir anlayıştır. Dalga geçmenin sonunda Allah tarafından cezalandırılacağı mesajı ise dini temelli bir ahlaki değer anlayışını göstermektedir (Hilmi, 1890, s.22).

Hırsızlık ve Yalancılık: Hırsızlık kötü ahlaktandır. Bununla ilgili sürekli hırsızlık yapan birinin aldığı ceza bir hikâye üzerinden verilmiş. Mektepte sürekli olarak arkadaşlarının kalem ve silgilerini çalan bir çocuk arkadaşları ve hocaları tarafından ne kadar ikaz edilirse de nafilidir. Çocuk yirmi yaşına geldiğinde büyük şeyler çalmaya başlar. Bir gün yine hırsızlık yaparken yakalanır ve cezalandırılır. İşte bu kötü huyu alışkanlık haline getiren çocuğun sonu böyledir. Dolayısıyla hırsızlıktan uzak durulmalıdır. Yazarın, hırsızlığı açıklarken dince ve akılcı en büyük kötü huylardandır, ifadesi onun dini ve akli bir yaklaşım benimsediğini gösterir. Yalan söylemek de kötü ahlaktandır. Devamlı yalan söyleyen bir çocuğun başına gelenler anlatılmış. Daima yalan söyleyen bir çocuk bir gün evinin önündeki havuzu düşmüş. Feryat figan etmiş; ama yine yalan söylüyordur diye kimse inanmayıp yardıma koşmamış. Çocuk böyle bağıra bağıra boğulmuş. İşte yalanın sonu böyledir. Bir kere adı yalana çıkan çocuk ne yapsa boştur. Bundan dolayı dilini yalandan sakınmalıdır (Hilmi, 1890, s.22).

Bencillik: Kötü ahlakın belirtilerinden olan bencillik, kişinin kendini herkesten üstün görmesi ve beğenmesidir. Hâlbuki kişi daima tevazu bir tavır takınmalıdır. Bu kişiler her şeyi kendilerinin bildiklerini zannederler. Bir adam ne kadar bilgili olursa olsun daima kendini aşağıda tutmalıdır. Birine bir şeyler öğretmek istiyorsa gayet tevazu ve nezaket içinde bunu yapmalıdır. Kişi bilgi, marifet, zenginlik vb. şeylerde hakikaten üstün olsa bile kendisini üstün görmemelidir. Bunun aksini yapanlar toplum nazarında daima hor ve hakir görülürler. Bundan dolayı kişi kendini başkasından üstün tutmamalı, insanlara tepeden bakmamalı ve insanlara tatlı sözlerle hitap etmelidir (Rıfat, 1847, s.13; Haydar, 1888).

İsraf ve Ziyankârlık: İsraf etmek kötü ahlaktandır. Vefat eden zengin bir adamın bıraktığı mal mülkü sürekli israf eden oğlunun başından geçenler örnek olayla verilmiş. Bu çocuk elindeki parayı har vurup harman savurmuş. Gün gelmiş mal mülk ve parası bitmiş. Sefalet içinde kalan bu kişiye kimse acımaz ve selam vermez olmuş. Bunun için her şeyin kıymetini bilmeli ve yerli yerinde kullanılmalı. Başkasının malına zarar vermek de kötü ahlaktandır. Bir çocuğun çaylağa ve yuvasına verdiği zarar sonucu başına gelenler örnek olayla verilmiş. Bahçelerindeki ağaçlıkta bulunan çaylak yavrularını öldüren çocuğa bir gün çaylakların annesi gelir, çocuğun gözünü oyar. Çocuk sakat kalır. İşte böyle sağa sola zarar vermek kişiye ceza getirir. Bunun için başkasına zarar verilmemelidir. Dikkat edilirse verilen iki örnek de bir sebep sonuç ilişkisi içinde verilmiştir. Bu gibi örnek olaylardan yola çıkılarak çocukların dikkatleri böyle davranışlarda bulunmamaya çekilmiştir (Hilmi, 1890, s.26).

Cimrilik ve Kıskançlık: Kıskançlık ve cimrilik kötü ahlakın belirtisidir. Sürekli cimrilik yapan birinin kimseye faydası olmadığını ve parasını kendisinin bile yiyemediği örnek olayı verilmiş. Adamın biri sürekli çalışır ve hiç para harcamazmış. Parasını üzerinde sürekli taşıyan bu adama

bir gün iskeleye gelir ve para vermemek için vapur kalktıktan sonra vapura atlamaya çalışır. Adam o anda denize düşer ve paraları heba olur. Başkalarında bulunan rütbe, giysi başka güzel bir şeyi çekememek ve başkalarının elinden gitmesini istemek olan haset ise kötü ahlaktır. Bu huy öyle kötü bir ahlaktır ki bazen hastalık derecesine varabiliyor. Dolayısıyla mümkün merteye bu huydan uzak durulmalıdır. İnsana yakışan, başkasında gördüğü güzellikleri kıskanmak yerine kendisi için de dilemek ve istemektir (Hilmi, 1890, s.25; Rifat, 1847, s.24).

Kötü Sözlülük ve Ağız Gevşekliği: Kötü söz söylemek kötü ahlaktır. Kötü sözlülük ona buna, başkasına kötü ve çirkin sözler söylemek ve küfretmektir. Bu kötü huyun küçük yaşlarda başladığını ve bunun için kötü sözlü kişilerden uzak durulması beyan edilmiş. Okula gidip gelirken onun bunun arkasından taş atmak veya kötü söz söylemekten şiddetle kaçınılmalıdır. Bu huya sahip kimseler biriyle konuştukları vakit, hemen kötü sözlü olduğu anlaşıldığından kimse bir daha bunlarla görüşmek istemez. Dolayısıyla toplum nazarında bir itibarları olmaz. Bu fena huy küçüklükte kazanıldığı için büyüdüğüde vazgeçmezler (Hilmi, 1890, s.28). Ağız gevşekliği ise gördüğü yahut işittiği gizli bir şeyi başkalarına bildirmek olan kötü bir huydur. Bu kötü huyu edinmiş kimseler dost, arkadaş veya akrabalar arasında husumet meydana getirdiğinden kimse bu kişilere itibar etmez, güvenmez, sohbet edilen yere gittiğinde sohbet kesilip o kişi dikkate alınmaz (Rifat, 1847, s.17).

Sonuç olarak sıbyan mekteplerin verilen değerler eğitiminin temel gayesi bireylerin topluma faydalı birer fert olmasını sağlamaktır. Değerlerin ve ahlaki davranışların sonuçları ağırlıklı olarak toplum yargılarına ve dini yargılara göre değerlendirilmiştir. Bunun yanında ahlaki değerler teorik olarak açıklanırken ilgili değerler aklen ve dinen önemli olduğu sık sık vurgulanmıştır. Ahlaki değerler öncelikle teorik olarak çocukların anlayabileceği bir dille verilmiş, daha sonra ilgili kavramı çocukların zihninde somutlaştırmak adına örnek bir hikâyeye sunulmuştur. Bu çalışmada incelenen eserlerden yola çıkarak sıbyan mekteplerinde genel olarak şu değerlerin ele alındığı görülmektedir: Yapılması istenen: *riayet, sadakat, vefakarlık, riayetkarlık, kanaatkarlık, iyi arkadaşlık, temizlik, cömertlik, yardım ve şefkat, beden sağlığını korumak, dost ve arkadaşlık, edep ve hürmet, dostluk hukuku* vb. Kaçınılması gereken: *yalan söylemek, söz taşımak, iki yüzlülük, gıybet, ziyankarlık, bencillik, haset, haylazlık, hilekarlık, kötü dil, hırsızlık, ağız gevşekliği, tahkir, garaz ve kin* vb.

Değerler Eğitimi ve Cumhuriyet Dönemi Okul Öncesi Eğitim Programları

Değer kavramı hem kavramsal anlamda hem de eğitim alanında toplumun gelecek nesillere emanet ettiği bir miras olarak giderek önem kazanmaktadır. Genel olarak eğitimin toplum üzerindeki şekillendirici etkisi fark edildiğinden itibaren milletlerin ve devletlerin bekasını temin eden yönü üzerinde durulmaya başlanmıştır. Eğitim ile hem bireyin hem de toplumun ilgi, istek ve taleplerinin yönlendirilmesi söz konusudur.

Değer, toplumu oluşturan bireylere nelerin önemli olduğunu, nelerin tercih edilmesi gerektiğini, kısaca nasıl yaşanılması gerektiğini belirtir (Akbaş, 2008). Değer; toplumlar veya insanlar tarafından kabul edilmiş ve yaşatılmakta olan her türlü ideolojik veya ilahi kaynaklı duyuşsal, bilişsel, davranışsal, kural ya da kıymetlerdir (Dönmez ve Yazıcı, 2008). Değer kavramı; bireylerin düşünce ve duygu dünyalarını toplumsal ve kültürel normlara dayalı olarak ortaya koymasıdır (Çağlar, 2005). Değerler, toplumsal olarak birleştirici, bir ve diri tutucu, toplumsal bağlılığı artırıcı ve toplumsal hedeflere ulaşmada katkı sağlayan etkili bir güç olarak da tanımlanmaktadır (Baloğlu ve Balgalmış, 2005). Değerler, toplumun çok büyük bir kısmı tarafından kabul edilmiş, inanılarak muhafaza edilmiş davranış şekilleridir (Özbay, 2002) şeklinde ifade edilebilir.

Değerin özellikleri şöyle sıralanabilir (MEB, 2005):

- Değerler toplum ya da bireyler tarafından kabul gören yargılardır.
- Sosyal ihtiyaçları karşıladığı düşünülen ölçütlerdir.
- Sadece bilişsel değil aynı zamanda duyuşsal yargılardır.
- Değerler bireyin davranışını yönlendirmektedir.
- Değerler normlara göre daha genel ve soyut bir nitelik taşımaktadır. Çünkü değerler normları da içermektedir.

Değerler sonradan kazanılır bu nedenle eğitim, değerlerin kazandırılması amacı ile kullanılmaktadır. Bu nedenle okul, bireylere değer kazandırmada kullanılan etkili araçlardandır (Yeşil ve Aydın, 2007). Okullar, eğitim programlarının uygulandığı toplumun beklentileri doğrultusunda ve toplumun değer sistemine uygun nesilleri yetiştiren yerlerdir. Ülkemizde özellikle erken Cumhuriyet döneminde öncelikli amaç ilköğretimin yaygınlaştırılması olduğu için bir okul öncesi eğitim programından hatta okul öncesi eğitimden bile bahsetmek dönemin şartları çerçevesinde düşünüldüğünde çok zordur. Bu nedenle gerek ilköğretim programlarında gerekse okul öncesinde değerler eğitimine özgü bir öğretim programından söz edilememek ile birlikte ilköğretim programlarının içine yerleştirilmiş büyüklere saygı, temizlik, vatan sevgisi, doğruluk, hoşgörü, misafirperverlik gibi değerlerin öğretim programlarında yer aldığı söz konusudur.

Kurtuluş Savaşı yıllarından sonra kurulan Cumhuriyet yönetimi kendinden önceki dönemlerden süzülerek gelen karmaşık bir yapıyı ve eğitim sistemini devralmıştır (Eski, 2017). Bu karmaşık yapıyı düzeltmek ve eğitimdeki çok başlılığı ortadan kaldırmak için 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmıştır. Atatürk, Cumhuriyet'in modern bir eğitim modeli olarak şekillendirmek için yabancı eğitim uzmanlarını ülkemize davet etmiş ve raporlar hazırlatmıştır. Atatürk'ün tüm bu çabaları yeni kurulan Cumhuriyet'in eskiden gelen eğitim sorunlarından kurtulmaktan daha çok geleceğin eğitim sistemini nasıl temin ve tesisine ilişkin düşünceleridir. Atatürk her ne kadar eğitimci değil bir siyaset adamı olsa da yeni Türkiye'nin kurulması sürecinde Cumhuriyet'in ancak Doğu'dan ve Batı'dan gelen etkilerden uzak, milli bir eğitim anlayışı ile "fikri hür, irfanı hür ve vicdanı hür" nesiller ile var olacağına inanan bir liderdir (Eski, 2017). Bu nedenle milli duygular ile donanmış, laik, devrimlere bağlı, bilimin gerçekliğine inanan iyi bir vatandaş modeli benimsendiği göze çarpmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk, yeni eğitim kurumları kurarak, bilim ve fenni önemseyerek yeni kurulan Türkiye'nin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşabilmesi adına Cumhuriyet'in eğitim felsefesini pozitivizm olarak belirlemiştir denilebilir. Pozitivizm, dinî dünya görüşünün ve yasayışının hâkim olduğu bir topluma, laik yapıyı kabul ettirebilmenin ve bunun beraberinde Batılılaşmayı sağlayabilmenin fikri ve felsefi dayanağı olmuştur (Meşeci- Giorgetti ve Batır, 2008). Mustafa Kemal Atatürk döneminde 'Modern Batı'yı eğitimin kullanımı bağlamında ilerleme, bütünlük, ulusçuluk, sekülerleşme ve birliği temel alan tutarlı ve pragmatik bir eğitim politikasının benimsendiği anlaşılmaktadır (Şimşek, Küçük ve Topkaya, 2012).

Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki ilerleme anlayışıyla devam etme iddiası ve ümidi ile CHP başkanı olarak seçilen İsmet İnönü döneminde hümanizm fazlası ile eğitim politikaları üzerinde etkin olmuştur. İnönü dönemi, özellikle Hasan Âli Yücel'in eğitim bakanlığı yaptığı süre boyunca eğitimde "Hümanist" bir dönem olarak anılmaktadır. Eğitimde hümanizm hareketinin olumlu yönlerinin yanında, eleştiri getirilen yönleri de bulunmaktadır. Hümanistleştirme politikasının Avrupa tarihinde oynadığı rolü çok farklı tarih ve sosyal yapıdaki Türkiye için oynayamadığı, Atatürk döneminden gelen millî kültür ve heyecanı ve milliyetçilik arzusunun zayıflatarak telâfisi zor, zararlar verdiği ileri sürülür (Meşeci- Giorgetti ve Batır, 2008). Cumhuriyetin ilk yıllarındaki gibi İsmet İnönü döneminde de öncelik ilköğretime verilmiş, büyük çoğunluğu kırsal bölgelerde yerleşen ve okuma yazması olmayan halkın eğitimi öncelenmiştir. Bu nedenle Köy Enstitüleri kurularak köy okullarının öğretmen ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu dönemde de Atatürk devrimlerine bağlı, laik nesiller yetiştirilme konusunda gayret gösterildiği söylenebilir.

36-72 Aylık çocuklar için hazırlanmış olan Okul öncesi öğretim programlarındaki değerler eğitimine bakıldığında Cumhuriyet döneminde kök değerlerin benimsenmesi, eğitim programlarında belirgin bir şekilde yer almasından söz edilememektedir. Cumhuriyet döneminde değerler eğitimi, eğitim programlarına ilâştirilmiş olarak göze çarpmaktadır. Bunun asıl nedeni okul öncesi eğitimin tam olarak yerleşememesi ve dönemin şartlarından dolayı hükümetin, önceliği ilköğretim ve ortaöğretime ağırlık vermesi olarak belirlenmiştir.

1973 yılında yayınlanan ve günümüzde hâlâ geçerliliğini koruyan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu tüm öğretim kademelerini bütün olarak ele alan bir kanun olmasının yanı sıra değerler eğitimi ile ilgili bir adım olarak da değerlendirilebilir. 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununda Türk milli eğitiminin genel amaçları:

1. Türk milletinin bütün fertlerini Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasa'da ifadesi bulunan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasa'nın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek

2. Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek

3. İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak; Böylece bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır, ifadeleri dikkat çekmektedir (MEB, 1973).

Buradan da anlaşılacağı üzere milli ve manevi değerlerden açıkça bahsedilerek yetiyecek yeni nesillerden fiziki, ruhsal ve toplumsal belirtilmiştir. Fakat ülkemizin eğitim sisteminde genel olarak teoriden öteye uygulamaya uzun yıllar boyunca geçememiştir. Bilindiği gibi, eğitim programlarında yer alan genel amaçlar, tüm okullarda gerçekleştirilmesi istenen devletin uzak hedeflerine yani devletin eğitim politikasına katkıda bulunmak durumundadır (Aydın,2010). Bu nedenle ülkemizde öğretim programlarında öğrencilere değer kazandırma işlevi çoğunlukla hayat bilgisi, sosyal bilgiler, vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersleriyle yapılmaktadır (Oğuz, 2012).

1973 yılındaki 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunundan sonra değerler eğitimi konusunda ilk resmi adım olarak değerlendirilen 2010 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan 2010/53 sayılı genelgedir. Genelgede, "Toplumsal hayatı oluşturan, insanları birbirine bağlayan, gelişmeyi, mutluluğu ve huzuru sağlayan risk ve tehditlerden koruyan, ahlaki, insani, sosyal ve manevi değerlerimizin tüm bireylere kazandırılmasında en önemli etken eğitimidir. Milli, manevi, sosyal, ahlaki ve kültürel değerlerimizden olan yardımlaşma, dayanışma, hoşgörü, misafirperverlik, vatanseverlik, doğruluk, iyilik, temizlik, çalışkanlık, dürüstlük, sevgi, saygı, duyarlı olma, adil olma, paylaşımcı olma gibi kazanımlarımız en önemli referans kaynağımızdır" ifadesi yer almaktadır (MEB, 2010).

Ülkemizde iki temel değerler eğitimi programı dikkat çekmektedir. Bunlardan biri karakter eğitimi diğeri ise yaşayan değerler eğitimi programıdır. Karakter eğitimi; program aracılığıyla bireylere, temel insani değerleri kazandırma, değerlere karşı farkındalık oluşturma ve değerleri davranışa dönüştürme konusunda bireylere yardımcı olmayı içermektedir (Yılmaz ve Yılmaz, 2017). UNESCO tarafından desteklenen Yaşayan Değerler Eğitimi Programında (Living Values Education Program) iş birliği, dürüstlük, sevgi, özgürlük, barış mutluluk, alçakgönüllülük, hoşgörü, saygı, sorumluluk, sadelik, birlik olarak 12 evrensel değer esas alınmıştır (Bacanlı ve Dombaycı, 2012).

18. ve 19. Eğitim Şuralarında değerler eğitimi konusuna değinilmiştir. 18. Eğitim Şurası ardından okul öncesi eğitim kurumlarına "Değerler Eğitimi Uygulama Yönergesi" gönderilmiştir. Bu yönergede, okul öncesi eğitimi öğretmenlerinin değerler eğitimi uygulamalarındaki görev ve sorumlulukları belirtilmiştir. Yönergede ayrıca yıllık çalışma planı, yılsonu raporu da yer almaktadır (MEB, 2010).

Türkiye'de okul öncesi eğitime yönelik 1952, 1989, 1994, 2002, 2006 ve 2013 okul öncesi eğitim programları hazırlanmıştır (Sapsağlam, 2015). 1990-2006 yılları arasında değerler eğitime biraz ağırlık verilmekle birlikte okul öncesi öğretim programlarında değerler eğitimi asıl yerini 2013 öğretim programında bulmuştur. MEB 2010-2011 eğitim öğretim yılında değerler eğitimine ayrı bir önem atfetmiş ve değerler eğitimini her dersin öğretim programına serpiştirmiştir. Bu programlarda hedefler; 1994 ve 2002 programlarında hedef; 2006 programında, amaç ve 2013 programında, kazanım gibi farklı şekillerde ifade edilmiştir (Sapsağlam, 2016). MEB'in bugünkü okul öncesi öğretim programlarında sekiz tane kök değere

yer verildiği görülmektedir. Bunlar: adalet, dostluk, dürüstlük, öz yönetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik. Duman'ın 2014 yılında yaptığı araştırmada 2013 okul öncesi eğitim programı değerler eğitimi açısından incelenmiş ve programın sosyal gelişim alanındaki on üç kazanımın on farklı değer ile ilişkili olduğu belirtilmiştir. Sapasağlam (2016) tarafından yapılan araştırmada 1994, 2002, 2006, 2013 yıllarında hazırlanan okul öncesi eğitim programlarında farklı değerlere yönelik hedef ve kazanımların var olduğu ve dağılımının ise 1994 programında sekiz hedef, 2002 programında dokuz hedef, 2006 programında on bir amaç, 2013 programında on dokuz kazanım şeklinde olduğu ifade edilmiştir.

Araştırmaların sonuçlarında değerler eğitiminin okul öncesi eğitim programlarında son yıllarda daha fazla yer almasına karşın yine de yeterli oranda olmadığı belirtilmiştir (Duman, 2014; Ogelman ve Sarıkaya, 2015; Sapasağlam, 2016). Okul öncesi dönemde özellikle ailede başlayan ahlak eğitimi okulda devam ettirilmesi ve üzerine bina inşa edilmesi için temeli oluşturması açısından önem arz etmektedir. Erken çocukluk eğitiminin amaçlarından bazıları da çocuklara başkaları ile uyumlu çalışma, başkalarını sevmeye, duygularını uygun biçimde ifade edebilme, arkadaşlarına yakınlık gösterme, nazik olma vb. olumlu davranışları kazandırmaktır (Ogelman ve Sarıkaya, 2015). Erken çocukluk döneminde değerler eğitimi denildiğinde, karşımıza kişilik, ahlak ve karakter eğitimi kavramları çıkmaktadır (Pekdoğan ve Korkmaz, 2017). Millî Eğitim Bakanlığı 2006 yılında değerler eğitimine yönelik bazı öğretim yaklaşımları önermektedir. Bunlar: Değerleri betimleme, ahlaki muhakeme, değerleri analiz etme ve gözlem yoluyla öğretim yaklaşımıdır (Yılmaz ve Yılmaz, 2017). Çocuklara değerler ve etik konularında eğitim vermek güçlü bir insan karakteri oluşturmada etkili bir adımdır (Howard, Berkowitz ve Schaeffer, 2004). Erken çocukluk dönemi tüm gelişim alanları için kritik öğrenmelerin gerçekleştiği bir dönem olması ve bu dönemde kazanılan bilgi, beceri ve tutumların bireyin tüm yaşamını etkilemesi açısından önemlidir. Bu nedenle erken çocukluk döneminin değer kazandırmak açısından da iyi değerlendirilmesi gerekmektedir.

Sıbyan mektepleri ile okul öncesi öğretim programlarında verilen değerler karşılaştırmalı olarak aşağıdaki Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Sıbyan mektepleri ile okul öncesi programlarda verilen değerler

Sıbyan Mekteplerinde Verilen Değerler	Okul Öncesinde Verilen Değerler
Yapılması İstenen Değerler: Riayet (saygı), sadakat (doğruluk), vefakârlık, riayetkârlık, kanaatkârlık, iyi arkadaşlık, temizlik, cömertlik, yardım ve şefkat, beden sağlığını korumak, dost ve arkadaşlık, edep ve hürmet, dostluk hukuku, sebat etme (kararlılık), vatan sevgisi...	Bugünkü okul öncesi programda yer alan değerler: Adalet, dostluk, dürüstlük, öz yönetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik...
Kaçınılması Gereken Davranışlar: Yalan söylemek, söz taşımak, ikiyüzlülük, gıybet, ziyankârlık (zara vermek), bencillik, haset, haylazlık (şımarıklık), hilekârlık, kötü dil, hırsızlık, ağız gevşekliği, tahkir (hakaret), garaz ve kin, alay etme, israf etme...	

Tablo 1 incelendiğinde dikkat çeken en önemli unsurun, okul öncesi öğretim programlarına göre sıbyan mekteplerinde yoğun bir değerler eğitiminin olduğudur. MEB tarafından yenilenen okul öncesi öğretim programlarında yer alan kök değerlerin, sıbyan mekteplerinde verilen ahlaki değerlerin yanında az olduğu söylenebilir. Bunun yanında sıbyan mekteplerinde iyi ve istenen değerler verilirken kaçınılması ve yapılmaması gereken davranışların verildiği de görülmektedir. Zira Osmanlılar okul öncesi çağındaki çocuklara ahlaki değerleri verirken sadece yapılması istenen değerleri vermekle yetinmemiş, aynı zamanda yapılmasının hoş görülmediği davranışları da vermeyi görev bilmiştir. Okul öncesi programında ise sadece olumlu ve istenen değerlere yer verilmiştir. İki farklı programa bakıldığında verilen değerlerden bazılarının ortak olduğu görülmektedir. Bunlar: saygı, dürüstlük, dostluk, yardımseverlik, sabır ve vatanseverliktir.

Değerler Eğitimi ve Öğretmen Yetiştirme Programları

Türkiye’de son yirmi yıldır değerler eğitimi üzerine birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Özellikle eğitimin ilk basamağı olan okul öncesi öğretim programları üzerinde çalışmaların olduğunu söylemek mümkündür. Okul öncesi eğitim programlarında değerlere programda yer verilmesi kadar programın uygulayıcısı öğretmenlerin de bu konudaki görüş ve tutumları önemlidir. Öğretmenin hem rol model olması açısından sorumlulukları bulunurken hem de öğretmen programın uygulayıcısı olması yönüyle önemlidir. Bu dönemde öğretmen, değerleri çocuklara öncelikle davranışlarıyla kazandırmaktadır. Bu nedenle öğretmenin değer sahibi ve erdemli birey olması ve bu değerleri çocuklara nasıl öğreteceği konusunda bilgi ve beceri sahibi olması gerekmektedir (Pekdoğan ve Korkmaz, 2017).

ŞEKİL 1: Sıbyan mektepleri ve bugünkü okul öncesi öğretim programlarının ortak değerleri

Son zamanlarda yapılan araştırmalar Türk toplumunda önemli ahlaki problemlerin ortaya çıktığını göstermektedir. Bireyin sosyal ilişkilerinde sorun yaşamaması için karşılaştığı ahlaki problemleri nasıl çözeceği ona öğretilmelidir (Yazar ve Erkuş, 2013). Değerlerin öğretimi ise kültürel aktarımdan sorumlu olan ebeveynler ve eğitimciler tarafından gerçekleştirilebilir. Bu açıdan bakıldığında öğretmenin programı doğru anlayıp, sınıf atmosferini dengeleyerek uygun yöntem ve materyali de seçebilmesi gerekmektedir.

Bu konuda alan yazın incelendiğinde öğretmen adayları ve öğretmenler ile yapılan çalışmalara örnekler bulunmaktadır. Çetingöz (2015) okul öncesi öğretmen adaylarının değerler eğitiminde öğretmenin rolüne dair görüşlerini incelemiştir. Oğuz (2012) öğretmen adaylarının değerler ve değerler eğitimine ilişkin görüşlerini incelemiştir ve araştırmanın sonucunda öğretmen adaylarının daha çok evrenselcilik, yardımseverlik ve güvenlik değerlerini benimsediklerini belirtmiştir. Ayrıca öğretmen adayları değer eğitimi ile ilgili görüşlerinin daha çok program, model olma, yaşantılardan yararlanma ve öğrencilere düşüncelerini ortaya koyabilecekleri ortamların sağlanması gibi temalarda toplanabildiğini ifade etmiştir. Thornberg ve Oğuz (2013) İsveç ve Türkiye'deki öğretmenlerin değerler eğitimi ile ilgili bakış açılarını incelemiştir, değerler ve değerler eğitimi ile ilgili öğretmenlerin bilgi eksiği olduğu ve öğretmenlerin değer öğretiminde rol model olmasının önemli olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır. Şahinkayas ve Kelleci (2013) ilköğretimde değerler eğitiminin nasıl yapıldığı ile ilgili öğretmen görüşlerini inceledikleri çalışmada öğretmenlerin değerler eğitimi dersinin içeriği, öğrenme çıktıları, kullanılacak materyalleri, etkinlikleri ve yöntemleri konusunda planlama, uygulama ve değerlendirme aşamalarında zorlandıklarının ortaya koymuşlardır. Yazar ve Erkuş (2013) yaptıkları araştırmada okul öncesi öğretmenlerinin okul öncesi programındaki değerler

eğitimine ilişkin retmen görüşlerini incelemişlerdir. Araştırmanın sonucunda okul öncesi retmenlerinin değerler eğitiminin okul öncesi programında yetersiz kaldığını bu konuda kendilerinin bazı glklr yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Elbir ve Bağcı (2013) değerler eğitimi ile ilgili yapılmış 21 lisansüstü tezi incelemiş ve hem retmenlerin hem retmen adaylarının değerler eğitiminin ağdaş yöntem ve teknikler ile ilgili bilgilendirmeye ihtiyaç duydukları sonucuna ulaşmışlardır. Ogelman ve Sarıkaya (2015) yaptıkları çalışmada okul öncesi retmenlerinin değerler eğitimi ile ilgili görüşlerini incelemişler ve retmenlerin büyük bir bölümünün değerler eğitimi konusunda zorlandıklarını belirtmişlerdir. retmenlerin bu zorlukların çocukların gelişim düzeyleri, ailelerin destek vermemesi, zaman, konu ile ilgili program, materyal ve etkinlik eksikliği, retmenlerin bu konudaki eğitimlerinin yeterli olmayışından kaynaklandığını belirtmişlerdir. Yılmaz ve Yılmaz (2017) sınıf ve okul öncesi retmenlerinin değerler eğitimi ile ilgili görüşlerini incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, sınıf retmenlerinin değer üretimi ile ilgili algılarının okul öncesi retmenlerine göre daha olumlu olduğuna ulaşmışlardır. Akto ve Akto (2017) alışmalarında okul öncesinde değerler eğitiminde kullanılan yöntem ve teknikleri incelemişler ve okul öncesi eğitimde değerler eğitimi yapılırken rastgele yöntem ve teknik seçilerek kullanıldığı sonucuna ulaşmışlardır. Pekdoğan ve Korkmaz (2017) yaptıkları çalışma ile okul öncesi eğitime devam eden 5-6 yaş çocuklarına verilen değerler eğitimine ilişkin retmen görüşlerini incelemişlerdir. Sonuç olarak retmenlerin değerler eğitimine yönelik bir eğitim almadıklarını ve bu konuda bilgi eksikliklerinin olduğunu belirtmişlerdir.

Bu konuda yapılan çalışmalar incelendiğinde retmenlerin değerler eğitiminin üretimi konusunda zorlandıklarını, konunun okul öncesi eğitim programı içinde havada kaldığını ve konu ile ilgili bilgi eksikliklerinin olduğunu ifade ettikleri dikkat çekmektedir. Türkiye'de retmen yetiştiren eğitim fakültelerinin programlarının süreç içerisinde ihtiyaa göre 1998, 2006 ve 2009 yıllarında güncellendiği göze çarpmaktadır. Son güncelleme 2018 yılında yapılmıştır. Bu bağlamda retmenlik lisans programları MEB tarafından 2017'de retmen Strateji Belgesi (2017-2023) ve retmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri dikkate alınarak güncellenmiştir. Ayrıca Türkiye Yükseköğretim Yeterlikler erevesi, retmen Yetiştirme ve Eğitim Bilimleri Alan Yeterlikleri gibi resmî belgeler ve Bologna uyum süreci çerçevesinde retmenlik lisans programlarında çekirdek bir program hazırlanmıştır. 2018 retmenlik lisans programları alan bilgisi, pedagoji bilgisi ve pedagojik alan bilgisini kapsamaktadır. Tüm retmenlik lisans programlarındaki dersler, retmenlik Meslek Bilgisi (MB), Alan Eğitimi (AE) ve Genel Kültür (GK) dersleri olmak üzere c gruptan oluşmaktadır. Programlarda retmenlik Meslek Bilgisi (MB) dersleri %30-35; Genel Kültür (GK) dersleri %15- 20 ve Alan Eğitimi (AE) dersleri de %45-50 oranında yer almıştır. Okul ncesi retmenlik lisans programı incelendiğinde Meslek Bilgisi (MB) derslerinin %35; Genel Kültür (GK) derslerinin %19 ve Alan Eğitimi (AE) derslerinin de %46 oranında yer aldığı görülmektedir.

Günümüzde evrensel ve ulusal düzeyde kültür ve değerlerin giderek yozlaşması sorunu ile karşı karşıya kalan tüm toplumlar bunun milli ve manevi değerlere sahip retmenlerin yetiştirilmesi ile aşılacağı inancını taşımakta ve bu yönde planlamalarını yapmaktadır. Türkiye'de de bu yönde bir adım atılarak retmenlik lisans programlarına milli değerlerin farkına varılması ve özümsenmesi için Türk Eğitim Tarihi, Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi gibi dersler ile mesleki ahlakın geliştirilebilmesi adına Eğitimde Ahlak ve Etik Dersi ekirdek programlara yerleştirilmiştir. Bunun yanı sıra Okul ncesi retmenliği, Sınıf retmenliği, Rehberlik ve Psikolojik Danışma, Sosyal Bilgiler retmenliği programlarında teorik 2 saatlik, 3 AKTS değerinde Karakter ve Değer Eğitimi dersi konulmuştur. Okul ncesi dönem tüm gelişim alanları için kritik bir dönemdir. Bu nedenle kişiliği sağlam milli ve manevi değerler ile donanmış yeni neslin yetiştirilmesi okul öncesi retmenlerinin de aynı hassasiyet ile yetiştirilmesine bağlıdır.

TARTIşMA VE SONUÇ

Bireyin hem kendisine hem de kendisi dışındaki bireylere toplum içinde nasıl davranması gerektiğini üreten değerler kavramı; Cumhuriyet'ten önce ahlaki değerler, sonrasında ise milli

değerler veya temel değerler, kök değerler vb. olarak eğitimin önemli bir parçası olmuştur. Osmanlı eğitim sistemine bakıldığında Tanzimat'a kadar tüm eğitim kurumlarında ahlaki değerlere dair ayrı bir dersin olmadığı görülmektedir. Bunun en temel nedeni Osmanlı eğitim sisteminde her yönüyle İslam ahlakının benimsenmiş olunmasıdır. Dolayısıyla sıbyan mekteplerinin öğretim programlarında da Tanzimat'a kadar ahlaka dair müstakil bir dersin olmadığı görülmüştür. Tanzimat'la birlikte eğitimde reform niteliğinde değişimlerin olduğu dikkat çekmektedir. Bu değişimlerden biri de sıbyan mektepleri eğitim müfredatına müstakil bir ahlak dersinin konulmasıdır. İlköğretimde maddi ve manevi değer kaybını azaltmak, devlete ve milletine sadakatle bağlı bireyler yetiştirmek, milli ve ahlaki değer çöküşünü ortadan kaldırmak için devlet erkânı ahlak kitaplarının yazımı ve basımını teşvik etmiştir. Bunun için ahlaki değerleri ilköğretim çağındaki çocukların anlayabileceği basit bir dille ahlak kitapları yazılmıştır. Dolayısıyla denilebilir ki dönemin siyasi ve toplumsal olayları müstakil bir ahlak dersini zorunlu kılmış ve başta padişah olmak üzere devlet erkânı çocuklar için ahlak kitaplarının yazımını teşvik etmiştir.

Sıbyan mektepleri için yazılan ahlak risalelerine bakıldığında ciddi bir değer aktarımının olduğu göze çarpmaktadır. Bunun yanında bugünün eğitim programlarında yer almayan yapılması istenen ve kaçınılması gereken birçok kavramın verildiği görülmektedir. Sıbyan mekteplerinde verilen ahlaki değerlerden bazıları şunlardır: riayet, sadakat, vefakârlık, riayetkârlık, kanaat, iyi arkadaşlık, temizlik, cömertlik, hasislik (duygudaşlık), yardım ve şefkat, beden sağlığını korumak, dostluk ve arkadaşlık, edep ve hürmet, dostluk hukuku, iffet ve hamiyet, dostluk hukukuna riayet. Kaçınılması gereken davranışlardan bazıları ise şu şekildedir: yalan söylemek, söz taşımak, iki yüzlülük, gıybet, ziyankârlık, bencillik, haset, haylazlık, hilekârlık, arsızlık ve maskaralık, kötü dil, hırsızlık, ağız gevşekliği, tahkir etmek, garaz ve kin, sadakat, acele etmek, cimrilik. Dolayısıyla sıbyan mekteplerindeki değer eğitimi çocuğun yapması ve kaçınması gereken davranışlar üzerine kurulduğu dikkat çekmektedir. Bu durum, çocuğu iyiye özendirerek yönlendirme ve kötü olandan sakındırma şeklinde kendini göstermiştir. İyi ve kötünün ölçüsü, davranışın sonuçlarından hareketle toplumda gördüğü tepkidir. Toplum davranışın sonucunu onaylıyorsa davranış iyidir, onaylamıyorsa kötüdür. Yine sıbyan mekteplerinde verilen ahlaki değerlerde itaat önemli bir unsurdur.

Sıbyan mekteplerinde verilen ahlaki değerlerin ne zaman ve nasıl verileceği belirtilmiştir. Değerlerin, çocuklara küçük yaştan itibaren-siyah ile beyazın ayırt edilmeye başlandığı an aşamalı bir şekilde öğretilmesi esası kabul edilmiştir. Ahlaki değerlerin örnek olay veya hikâyeler üzerinden verildiği görülmektedir. Bu durum olumlu veya olumsuz davranışların somut örnekler üzerinden çocuklara kazandırılmaya çalışıldığını göstermektedir. Bu örnek olay ve hikâyelerdeki karakterlerin mümkün olduğunca çocuk karakterler olmasına dikkat edilmiştir. Okul öncesi öğretim programları incelendiğinde değerler eğitiminin Cumhuriyet'in ilk yıllarında ve sonrasında hem hedef- amaç olarak hem de ders olarak programda neredeyse hiç yer almadığı görülmektedir. Değerler eğitimi adına ilk ciddi teşebbüsün 2010 yılında yapıldığı ve bunu 2013 yılındaki programın takip ettiği söylenebilir. Bugün MEB'in tüm öğretim programlarının içine serpiştirdiği sekiz kök değer in okul öncesi öğretim programı için de geçerli olduğu ifade edilebilir. Sıbyan mektepleriyle mukayese edildiğinde okul öncesi öğretim programlarının değerler eğitimi bakımından zayıf olduğu ve bunun birkaç kazanımla sınırlandırıldığı görülmektedir. Sıbyan mektepleriyle karşılaştırıldığında değerler eğitiminin okul öncesi programlarında sadece kazanım bazında yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Oysaki sıbyan mekteplerinde okutulması için birçok ahlak risalesi yazılmış ve okutulmuştur. Hatta bu değerlerin haftalık kaç ders saati içinde verileceği öğretim programlarında belirtilmiştir. Diğer taraftan okul öncesinde yapılacak değerler eğitimi konusunda bir sıkıntının olduğu gerçektir. Bu sıkıntının okul öncesi öğretim programına özgü olmayıp diğer öğretim programlarında da kendini göstermektedir. Zira bugün toplumun ve öğretmenlerin en çok şikâyet ettikleri durum, öğrencilerde ciddi ahlaki davranış bozukluklarından yoksun olarak mezun olmalarıdır. Okul öncesi ve ilköğretimde yeterli ve nitelikli bir değerler eğitimi verilmiş olunsaydı bugün öğrencilerin davranışlarından rahatsızlık duyulmazdı. Bunun içindir ki değerler eğitimi konusunda ciddi ve radikal çalışmalar yapılmadan önce geçmişte benzer durumlar için yapılan çalışmaların incelenmesinde fayda vardır.

Tanzimat ve Meşrutiyet yıllarında devlet erkânı toplumsal sorunların temelinde değerlerin aşınması veya yok olması sorunun olduğunu düşünmüşler. Bu olumsuz durumu ortadan kaldırmak adına değerlerin, dönemin koşullarına göre yeniden kazandırılması için ahlaki değerlere ayrı bir önem verilmiştir. Buna yönelik somut örnekler çocuklar için kaleme alınmış ahlak risaleleri ile çocuk dergilerinde görülmektedir. Tanzimat ve I. Meşrutiyet Dönemi'nde yazılan ahlak risalelerinde İslam ahlakı ağırlıkta iken II. Meşrutiyet yıllarında milli ahlaka yönelik değerlerin biraz daha ağırlık kazandığı söylenebilir (Gurbetoğlu, 2007). Buna benzer bir durumu son birkaç yıldır Türkiye'de de görmek mümkündür. Türkiye'de 21.yüzyılda değerler eğitime yönelik çalışmalar çocuklardaki davranış bozuklukları nedeniyle ağırlık kazanmıştır. Toplumsal alanda meydana gelen birçok olumsuz davranış temel sebebinin, çocuklardaki değer kaybında saklı olduğu anlaşılmıştır. Buna yönelik olarak öğretim programları 2002, 2006, 2010, 2013 ve 2017 yıllarında yenilenmiş ve geliştirilmeye çalışılmıştır. Türkiye'de 21.yüzyılda yapılan bu çalışmaların yüzeysel ve taklidi olduğu, buna karşın Osmanlı son döneminde değerler eğitimi konusunda daha ciddi ve nitelikli girişimlerin bulunduğu bazı araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir:

21. yüzyılın başında Türk eğitim sistemi (bundan on sene kadar önce), sırf Amerikan taklidi olarak "değerler eğitimi" adında bir program başlattı. Bu amaçla öncelikle 18 temel değer belirlendi ve bu değerlerin ilköğretimden başlayarak bütün çocuklara farklı ders ve etkinliklerle kazandırılması hedeflendi. Proje devam ediyor. Osmanlı idarecilerinin eğitim sahasında karşılaştıkları yeni medeniyet dairesiyle mücadeleye girişirken, her ne kadar teknik ve biçim olarak yeni müesseseler alsalar da bunu özgün, yerli, İslamî kılabilmek için yoğun gayret gösterdikleri görülmektedir. Bu gayreti hemen her açılan yeni okulların mimarisinde, ders programında ve okutulan kitaplarda görmek mümkündür. İşte yeni açılması planlanan ibtidai mekteplere giden yolda, sıbyan talebesinin hangi değerleri temellük etmesi gerektiği erken vakitte düşünülmüş ve buna uygun ahlâk kitapları hazırlanmıştır." (Gündüz, 2014, s.61)

Değerler eğitime yönelik program yeniliklerin ve değişimlerin yapılması kadar bu programların uygulayıcıları olan öğretmenlere yönelik de ciddi ve nitelikli çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bir öğretim programı ne kadar iyi hazırlanırsa hazırlansın uygulayıcıları gerekli nitelik ve becerilere sahip değilse o programdan istenilen ve beklenen verim ve yarar elde edilemeyecektir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde öğretmenlerin değerler eğitiminin öğretimi konusunda farklı nedenlerden dolayı zorlandıkları, konunun okul öncesi eğitim programı içinde havada kaldığı ve konu ile ilgili bilgi eksikliklerinin olduğunu ifade ettikleri dikkat çekmektedir. Okul öncesi eğitimin hem bireysel gelişim hem de kültürel aktarım açısından toplumsal olarak önemi düşünüldüğünde değerler eğitiminin rastlantıya mahal vermeyecek şekilde planlı olarak uygulamaya konulması gerekmektedir. Öğretmenlerin değerler eğitiminin uygulanması esnasında materyal, etkinlik, yöntem ve teknik konularında sıkıntı yaşadıklarını ve bu durumun eğitim eksikliğinden kaynaklandığını belirttikleri araştırmalar sonucunda ortaya konulmuştur. Bu nedenle öğretmen yetiştirme programlarının değerler eğitimi açısından elden geçirilerek hâlihazırdaki öğretmen adayların gerekli vasıflarla yetiştirilmesi gerekir. Buna yönelik olarak son yıllarda lisans düzeyinde okul öncesi eğitim programlarına "Ahlak ve Etik ile Karakter ve Değer Eğitimi" dersleri konulmuş. Fakat bu uygulama tek başına yeterli değildir. Buna ek olarak uygulamalı bir değerler eğitiminin programlara yerleştirilmesi öğretmenler açısından faydalı olacağı söylenebilir. Zira öğretmenlerin en çok uygulamada sıkıntı yaşadıkları araştırmalarla ortaya konulmuştur. Bunun yanında öğretim programını uygulayan eğitim camiasındaki öğretmenler de özel ve nitelikli hizmet içi eğitimlerle desteklenmelidir. Böylece yaklaşık yirmi yıldır hedeflenen nitelikli bir değerler eğitime de ulaşılmış olunacaktır.

KAYNAKÇA

Ağırakça, G. P. (2013). *Mekteplerde ahlâk eğitim ve öğretimi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Akbaş, O. (2008). Değer eğitimi akımlarına genel bir bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6 (16), 9-27.

- Akto, A. ve Akto, S. (2017). Okul öncesi değerler eğitiminde kullanılan yöntem ve teknikler (nitel bir araştırma), *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 9 (2), 1074-1095.
- Akyüz, Y. (1994). İlköğretimin yenileşme tarihinde bir adım: Nisan 1847 Tâlimatı, *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Cilt (5), 1-47
- Akyüz, Y. (2015). *Türk eğitim tarihi (M.Ö.1000 –M.S. 2015)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Arıkan, R. (2000). *Araştırma teknikleri ve rapor yazma*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Aydın, M. Z. (2010). Okulda değerler eğitimi, *Eğitime Bakış*, 6 (18), 16-19
- Bacanlı, H. ve Dombaycı, M. A. (2012). Değer eğitiminde değer boyutlandırma yaklaşımı. *II. Uluslararası Değerler Eğitimi Sempozyumu*, İstanbul.
- Baloğlu, M. ve Balgalmış, E. (2005). İlköğretim ve ortaöğretim yöneticilerinin öz değerlerinin betimlenmesi: Tokat ili örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3 (10), 19-31.
- Berker, A.(1945). *Türkiye’de ilköğretim I (1839-1908)*.Ankara : Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- Bilim, Y.C. (1984). *Tanzimat Devri’nde Türk eğitiminde çağdaşlaşma (1839-1876)*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş. (2016) *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem A Akademi.
- Çağlar, A. (2005). Okul öncesi dönemde değerler eğitimi, İçinde (Ed.) Sevinç, M. *Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul: Morpa.
- Çetingöz, D. (2015). Okul öncesi eğitimi öğretmen adaylarının değerler eğitiminde öğretmenin rolüne ilişkin görüşleri. *Turkish Journal of Social Research*. 19 (3), 33-52
- Çırağan, T. İ. H.(1916). *Çocuklara ahlak dersleri*.Şems Matbaası.
- Doğan, N. (1994). *Ders kitapları ve sosyalleşme (1876-1918)*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık
- Dönmez, C. ve Yazıcı, K. (2008). *T.C. İnkılâp tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Duman, G. (2014). Evaluation of Turkish preschool curriculum objectives in terms of values education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 152, 978 – 983.
- Efendi, M.C. (1869). *Risale-i ahlak*. İstanbul: Mühendis Oğlu Ohanes Matbaası, 40.
- Elbir, B. ve Bağcı, C. (2013). Değerler eğitimi üzerine yapılmış lisansüstü düzeyindeki çalışmaların değerlendirilmesi, *Turkish Studies*, 8(1), 1321-1333.
- Eski, M. (2017). Türkiye'nin eğitim çıkmazı ve Atatürk, http://www.isam.org.tr/documents/dosyalar/pdfler/osmanli_arastirmalari_dergisi/osmanli_sy49/2017_49_25_eski.pdf, 01.01.2019 tarihinde ulaşıldı.
- Gurbetoğlu, A. (2007). II.Meşrutiyet dönemi çocuk dergilerinde ahlak eğitimi ve ahlaki değerler, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt (4), 81-101
- Gündüz, M. (2013). *Osmanlı eğitim mirası (Klasik ve modern dönem üzerine makaleler)*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Gündüz, M. (2014). Osmanlı’da değerler eğitimi sadık Rifat Paşa ve çocukta temel değerler, *Yedikta Dergisi*, 58-63.
- Haydar, A. (1888). *Müzeki’s-Sıbyan*, İstanbul: Feraizci Zade Matbaası, 34.
- Hızlı, M. (1995). *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlk Öğretim ve Bursa SıbyanMektepleri*, Bursa: Rahmet Yayınları.
- Hilmi, M. (1890). *Menafîu’s-Sıbyan*, İstanbul: Karabet Matbaası, 30.
- Howard, R., Berkowitz, M. & Schaeffer, E. (2004). Politics of character education. *Educational Policy*, 18 (1), 188-215.
- Kaya, U. (2013). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlıda ahlak eğitimi*, İstanbul: Dem Yayınları.
- Koçer, H. A. (1970). *Türkiye’de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi (1773-1923)*,Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- MEB (1973). *Milli eğitim temel kanunu*. Ankara.
- MEB, (2010). 08.09.2010 tarihli ve B.08.0.TTK.0.72.02.00-6312 (2010/53) sayılı Genelge. Ankara.
- MEB. (2005). *İlköğretim sosyal bilgiler dersi 4-5. sınıf öğretim programı ve kılavuzu*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Meşeci- Giorgetti, F. Batır,B. (2008). İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde eğitim politikaları, *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 13-14, s, 27-55.

- Nazima, A. (1890). *Oku yeni risale-i ahlak ve vezaif-i etfal*, İstanbul: Kasbar Matbaası,144.
- Ogelman, G. H. & Sarıkaya, E. H. (2015). Okul öncesi eğitimi öğretmenlerinin değerler eğitimi konusundaki görüşleri: Denizli İli Örneği. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*; (29), 81-100.
- Oğuz, E. (2012). Öğretmen adaylarının değerler ve değerler eğitimine ilişkin görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12 (2), 1309-1325.
- Özbay, M. (2002). Kültür aktarımı açısından Türkçe öğretimi. *Türk Dili*, 602, 112-120.
- Pekdoğan, S. ve Korkmaz, H.İ. (2017). Okul öncesi eğitime devam eden 5-6 yaş çocuklarına verilen değerler eğitimine ilişkin öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (37), 59-72
- Rıfat, M.S. (1847). *Risale-i ahlak*, İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane Matbaası,40.
- Sapsağlam, Ö. (2015). *Anasınınına devam eden çocuklara uygulanan sosyal değerler eğitimi programının sosyal beceri kazanımına etkisinin incelenmesi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Sapsağlam, Ö. (2016). Okul öncesi eğitim programlarında yer alan hedeflerin değerler açısından incelenmesi. *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 11/9 Spring. Ankara.
- Şahinkaya, Y. ve Kelleci, Ö. (2013). Elementary school teachers' views on values education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 93, 116-120.
- Şimşek, U. Küçük, B. Topkaya, Y. (2012). Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarının ideolojik temelleri *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/4, Fall 2012, p. 2809-2823
- Takvim-i Vekayi, Sene: 25 Muharrem 1287, No: 1217, s. 2.
- Thornberg, R. Ve Oğuz, E. (2013). Teachers' views on values education: A qualitative study in Sweden and Turkey. *International Journal of Educational Research*, 59, 49-56.
- Unat, F. R. (1964). *Türkiye eğitim sisteminin gelişmesine tarihî bir bakış*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Rehnumayı ahlak, (1897), Matbaa-ı Amire, 24.
- Yazar, T. ve Erkuş, S. (2013). Okul öncesi öğretmenlerinin okul öncesi eğitim programındaki değerler eğitimine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 196-211.
- Yazıbaşı, M. A. (2014). *II.Meşrutiyet Dönemi Sıbyan/İptidai ve Rüştüye Mekteplerinde Ahlak Eğitimi ve Öğretimi*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeşil, R. ve Aydın, D. (2007). Demokratik değerlerin eğitiminde yöntem ve zamanlama. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (2), 65-84.
- Yılmaz, M. ve Yılmaz, Ö.F. (2017). Sınıf ve okul öncesi öğretmenlerinin değer öğretimine ilişkin görüşleri. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 737-748.
- Zengin, Z. S. (2003). *II. Abdülhamit dönemi örgün eğitim kurumlarında din eğitimi ve öğretimi (1876-1908)*, Adana: Baki Kitapevi.